

Werkwoordsaspect als discourefunctie:
Performatief κελεύω in Herodotos'
Historiën

Masterscriptie van Darryl Smits

Studentnummer: s4288890

Onderwerp: Herodotos' gebruik van werkwoordsaspect

Begeleiders: dr. R. Blankenburg & dr. W. Slenders

Abstract

This master's thesis focuses on Herodotos' use of present and aoristic aspect in his *Histories*. By analysing his use of secondary indicatives of the verb 'κελεύω' as a case study, applying discourse analysis, and taking the performative value of this verb into perspective, his use of the imperfect and the aorist as discourse functions comes to light. It will be argued that Herodotos makes use of the imperfect of the verb 'κελεύω' in order to focus the attention of the audience on the further progress of his narrative, whereas his use of the aorist of the same verb represents the action of requesting or commanding simply as an eventuality, without assigning focus to this action. In addition, a number of passages taken out of the historiographical works *The Peloponnesian war* by Thoukydides and *Anabasis* by Xenophon are tested to see whether the same conclusions apply to these authors' use of the imperfect and aorist of the verb 'κελεύω'. The analysis concludes that comparable results were found for the texts of these historiographical writers, rendering these conclusions viable for application to still other texts.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Probleemstelling	5
Onderzoeksvraag en deelvragen	6
Methode en theoretisch kader	7
<i>Status Quaestionis</i>	10
1. Basis voor analyse	15
1.1 Werkwoordsaspect in het Oudgrieks	15
1.1.1 Werkwoordsaspect	15
1.1.2 Voltooid versus onvoltooid	17
1.1.3 Praesensaspect versus aoristusaspect	18
1.1.4 Lexicaal aspect	23
1.2 Performatieve eigenschap van κελεύω	23
1.2.1 Verba dicendi	24
1.2.2 Performatieve werkwoorden	25
1.2.3 Performatief κελεύω	26
1.3 Conclusie	28
2. Continuïteit in Herodotos' narratieve discourse	30
2.1 Continuïteit versus eventualiteit	30
2.1.1 Continuïteit	31
2.1.2 Eventualiteit	34
2.2 Het imperfectum als discoursefunctie	35
2.2.1 Aanwezigheid	37

2.2.2 Auteur en publiek	40
2.2.3 Multipliciteit	46
2.3 Het bijzonder geval van I.80.2	48
2.4 Conclusie	49
3. Thoukydides en Xenophon:	
Een vergelijking met andere historiografen	51
3.1 Verantwoording	51
3.1.1 Thoukydides	51
3.1.2 Xenophon	53
3.2 Casestudies: Performatief κελεύω	53
3.2.1 De Peloponnesische oorlog	54
3.2.2 Anabasis	59
3.3 Conclusie	66
Conclusie	68
Bibliografie	70

Inleiding

Probleemstelling

Werkwoordaspect – ook wel simpelweg aspect – wordt door een spreker gebruikt om al dan niet aanvullende informatie te geven over handelingen wat betreft de voltooidheid of de onvoltooidheid ervan. Een spreker kan in het Oudgrieks in een beperkt aantal gevallen zelf de keuze tussen het soort aspect dat gebruikt wordt maken. Verleden tijd in het Oudgrieks kan met drie aspecten worden weergegeven: middels het aoristusaspect, praesensaspect en het perfectumaspect. De meeste onduidelijkheid in interpretatie bestaat over de eerste twee, en dan met name de indicativi ervan, de aoristus en het imperfectum. Er bestaan verscheidene interpretaties voor het gebruik van deze twee verleden tijdsvormen. Een recente grammatica van 811 bladzijden dik van Van Emde-Boas et al. (2019) somt maar liefst zeven interpretaties van het imperfectum en hetzelfde aantal interpretaties van de aoristus op (pp. 415-30). Een leerling van het Oudgrieks moet dus bij alle aoristi en imperfecta een ingewikkelde afweging maken en bepalen welke interpretatie te gebruiken. Hierdoor is het begrijpen van het aspect in het Oudgrieks moeilijk.

Dankzij de wirwar aan interpretaties van het aspect, die ook nog eens anders worden uitgelegd in verschillende grammatica's, wordt het begrijpen van de Oudgriekse taal er niet makkelijker op gemaakt. Indicativi in de aoristus vormen een minder groot obstakel voor interpretatie dan imperfecta. Dat komt, omdat de aoristus als standaard verleden tijdsvorm gebruikt wordt in het Oudgrieks. Het imperfectum wordt juist gebruikt wanneer een spreker extra informatie wil overbrengen middels het aspect van het werkwoord. Daarom is het van belang duidelijkheid te scheppen in de discrepantie tussen het gebruik van het imperfectum en de aoristus in het Oudgrieks. Om dat te kunnen doen is dit onderzoek erop gericht te achterhalen hoe het gebruik van het imperfectum in het Oudgrieks eenduidiger verklaard kan worden. Dat betekent niet dat aoristi daarbij niet in beschouwing genomen worden. Juist de keuze van de spreker tussen zowel de aoristus als het imperfectum staat in dit onderzoek centraal.

Onderzoeksvraag en deelvragen

In historiografische teksten maakt een schrijver veelvuldig gebruik van werkwoorden in de verleden tijd. In zulke teksten tekent zich dan ook bij uitstek af wat het verschil is in gebruik van de aoristus en het imperfectum. Daarom is ervoor gekozen de *Historiën* van Herodotos¹ te analyseren, een historiografisch werk dat als voorbeeld kan dienen. Verleden tijdsvormen van het werkwoord ‘κελεύω’ (bevelen) staan vooral in het imperfectum in deze tekst: het feit dat dit werkwoord 79 maal in het imperfectum voorkomt in dit werk en slechts 19 keer in de aoristus wekt op zichzelf al vraagtekens op over het gebruik van het aspect bij dit werkwoord.² Daarnaast zijn er in de *Historiën* een aantal gevallen waarbij het imperfectum van dit werkwoord gebruikt wordt en bestaande interpretaties van het imperfectum te weinig concreet maken wat de keus voor deze verleden tijdsvorm heeft bepaald. Om die reden stelt dit onderzoek de keuze van Herodotos voor het imperfectum dan wel de aoristus van het werkwoord ‘κελεύω’ centraal in zijn *Historiën*. Deze studie beantwoordt de volgende onderzoeksvraag:

‘Hoe kan het gebruik van imperfecta en aoristi van het werkwoord ‘κελεύω’ in Herodotos’ *Historiën* inzicht verschaffen in de discrepantie tussen het praesensaspect en het aoristusaspect in het Oudgrieks?’

Om die hoofdvraag te kunnen beantwoorden, worden de volgende deelvragen beantwoord in het onderzoek:

- Hoe kan aspect in het Oudgrieks omschreven worden?
- In hoeverre kan het gebruik van het imperfectum, en in het verlengde daarvan ook van de aoristus, verklaard worden aan de hand van één overkoepelende interpretatie van het praesensaspect en één overkoepelende interpretatie van het aoristusaspect?

---

¹ In dit onderzoek is geprobeerd Griekse namen en plaatsnamen zoveel mogelijk vanuit het Oudgrieks te transcriberen met equivalente letters van het Latijnse alfabet. Algemeen gevestigde plaatsnamen of bijvoeglijke naamwoorden die herkomst aanduiden, worden in het Nederlands weergegeven met de Nederlandse variant daarvan.

² Minstens één voorkomen van een verleden tijdsvorm van ‘κελεύω’ in Herodotos’ *Historiën* is echter omstreden: zie §2.3.

- Wat laat discoursanalyse naar voren komen over de mogelijke redenen voor Herodotos om het imperfectum te gebruiken van 'κελεύω' in plaats van de aoristus en andersom?
- In hoeverre beïnvloedt de performatieve eigenschap van het werkwoord 'κελεύω' Herodotos' keuze in aspect bij zijn gebruik van dit werkwoord in de verleden tijd?
- In welke mate kunnen de bevindingen over Herodotos' gebruik van het imperfectum en de aoristus van 'κελεύω' toegepast worden op vergelijkbare teksten aan de hand van een analyse van teksten van historiografen uit zijn tijd, Thoukydides en Xenophon?

Methode en theoretisch kader

Om de onderzoeksvraag van deze studie te beantwoorden is het allereerst van belang na te gaan hoe moderne grammatica's van het Oudgrieks het gebruik van het imperfectum verklaren. Bestaande wetenschappelijke literatuur over het gebruik, de mogelijke interpretatie en de betekenis van het imperfectum zal een theoretisch kader creëren waarin dit onderzoek uitgevoerd zal worden. Dat betekent niet dat dit onderzoek beoogt bestaande theorieën over het imperfectum te bevestigen of te ontkrachten, maar deze eerder als theoretische ondergrond te gebruiken om analyses daartegen af te zetten.

De onderzoeksvraag en de deelvragen zullen in dit onderzoek aan de hand van contextuele analyses beantwoord worden. De bedoeling is de imperfecta en aoristi van het werkwoord 'κελεύω' niet alleen geïsoleerd binnen zinnen of zinsdelen te analyseren, maar juist binnen het narratief waarvan ze onderdeel uitmaken. Daarom worden de passages bestudeerd vanuit discoursanalyse: de tekst wordt gezien als een communicatief middel waarin de schrijver, als het ware, ter plekke communiceert met zijn publiek,³ waarnaast lexicale en grammaticale elementen worden bestudeerd op hun vermogen verbindingen te maken met andere zulke elementen in de tekst (Bakker & Wakker 2009, pp. xi-xii). In het onderzoek wordt dus het werkwoordsaspect in samenhang met andere werkwoordsvormen onderzocht.

---

³ De definitie van 'publiek' die ik hanteer is 'al wie Herodotos' Historiën leest, voorleest en/of voorgelezen beluistert, ervan uitgegaan dat lezers de tekst niet eigenhandig aanpassen, en de geïmpliceerde gesprekspartner(s) in Herodotos' weergave van directe rede'.

Het onderzoek wordt uitgevoerd aan de hand van een lemma, dat van het werkwoord 'κελεύω'. Dat heeft als reden dat dit werkwoord significant vaker voorkomt in het imperfectum in de *Historiën* dan in de aoristus en dat bestaande interpretaties in veel van deze gevallen te weinig inzicht geven in de keus voor de desbetreffende verleden tijdsvorm. De theorie die in grammatica's wordt gegeven, dat het praesensaspect onvoltooidheid weergeeft en het aoristusaspect voltooidheid, lijkt eveneens niet op te gaan voor een groot aantal gevallen (Rijksbaron 1984; Van Emde-Boas et al. 2019). Vooral de suggestie dat voltooidheid kortstondigheid impliceert en onvoltooidheid tijdsduur maakt het moeilijk werkwoorden in het imperfectum die, blijkens de context, afgerond zijn aan deze theorie te koppelen. Desondanks wordt deze theorie gebruikt om te toetsen in hoeverre die inzicht kan geven in het gebruik van het imperfectum. Daarbij komt kijken dat het werkwoord 'κελεύω' een performatief werkwoord is, zoals dat genoemd wordt in de pragmatiek. Deze werkwoorden verwijzen niet slechts naar handelingen, maar naar bewerkstellingen die middels de uiting van deze werkwoorden geïmpliceerd worden (Yule, 1996, pp. 47-9; Trask & Stockwell 2007, pp. 209-10, 267). De betekenis van het werkwoord 'κελεύω', bijvoorbeeld, hoeft niet als 'een bevel geven' opgevat te worden, maar kan 'het creëren van een bevel dat een uitvoering daarvan suggereert' betekenen. Wanneer iemand dus zegt 'ik beveel', komt wel de creatie van een bevel tot voltooiing, maar niet de uitvoering ervan: die blijft van kracht totdat die is uitgevoerd. In die zin is het dus juist zinnig na te gaan of de onvoltooidheid van dit performatief werkwoord invloed heeft op de keus om het in een verleden tijd weer te geven met een aoristus, dan wel met een imperfectum.

Als laatste wordt in deze studie een vergelijk gemaakt tussen Herodotos' gebruik van het imperfectum en die van historiografen die rond dezelfde tijd geleefd hebben, namelijk Thukydides en Xenophon. De bedoeling hiervan is om na te gaan of en in hoeverre Herodotos afwijkt in dit gebruik ten opzichte van vergelijkbare auteurs. Op die manier is het mogelijk de vondsten uit de beantwoording van de onderzoeksvraag op andere teksten te betrekken. Dit maakt het ook mogelijk een basis te vormen voor verder onderzoek over dit onderwerp.

De gevallen van 'κελεύω' die in dit onderzoek geanalyseerd worden, zijn aan de hand van een aantal criteria uitgekozen. Het eerste criterium is dat de werkwoorden in het imperfectum of in de aoristus staan. Op deze manier wordt deze studie beperkt tot indicativi van de verleden tijd. Het plusquamperfectum wordt buiten beschouwing gelaten, omdat het perfectumaspect op zijn beurt andere vragen oproept die in dit onderzoek niet in hun

volledigheid behandeld kunnen worden.⁴ Voor dit onderzoek volstaat het te zeggen dat het perfectumaspect in de vorm van het plusquamperfectum andere informatie verstrekt over verleden tijdsvormen dan het imperfectum en de aoristus. Het tweede criterium is dat de vormen van 'κελεύω' bij uitstek naar voren brengen hoe Herodotos gebruik maakt van het praesensaspect en het aoristusaspect in zijn narratief. Op die manier vormen de analyses in dit onderzoek een duidelijk en gegrond betoog.

---

⁴ Een voorbeeld van een studie die ingaat op vraagstukken omtrent het perfectumaspect is C. Sicking & P. Stork (1996). *Two studies in the semantics of the verb in classical Greek*. Leiden: Brill. 119-298.

Status Quaestionis

Grammatica's en syntaxeis van het Oudgrieks maken het een en ander duidelijk over het verschil tussen het imperfectum en de aoristus. In het werk *Beknopte syntaxis van het klassiek Grieks* (Rijksbaron et al. 2014) wordt het imperfectum als verteltijd gelijkgesteld aan het plusquamperfectum. Deze twee verleden tijdsvormen geven achtergrondinformatie, terwijl de indicativus van de aoristus en het praesens historicum de hoofdlijnen weergeven van de vertelling (Ibidem, 64). Daarnaast wordt hier het praesensaspect, waarvan het imperfectum onderdeel is, ingedeeld als werkwoordsvorm die toestanden, onbegrensde processen en begrensde processen waarvan het eindpunt niet bereikt is of niet relevant is, weergeeft (Ibidem, 66). In dit werk worden de meeste gebruiken van het imperfectum genoemd.⁵

Toch ontbreekt er een interpretatie van het praesensaspect in dit werk dat wel voorkomt in een eerdere grammatica die door Rijksbaron geschreven is, namelijk *The syntax and semantics of the verb in classical Greek: An introduction* uit 1984. In dit werk staat het Griekse werkwoord centraal. Het imperfectum wordt in deze grammatica door Rijksbaron uitgelegd als een werkwoordsvorm die een handeling in de verleden tijd die nog bezig is weergeeft, waardoor deze onvoltooid is (Rijksbaron 1984, 1). Hij stelt dat het imperfectum gebruikt wordt voor handelingen die bezig zijn in een aangegeven tijdsspanne. Van daaruit redeneert hij dat die handelingen daarom onvoltooid moeten zijn vanuit het perspectief van de handeling zelf, en het imperfectum die waarde dus geeft aan de handeling. Hij redeneert dus dat praesensaspect essentieel duidt op de vóórtijd van de handeling. Wat nu ontbreekt aan de latere grammatica *Beknopte syntaxis van het klassiek Grieks* uit 2014 en wel uitgelegd wordt in Rijksbarons oudere publicatie uit 1984 is de interpretatie dat het imperfectum van werkwoorden van zeggen en waarnemen nadruk legt op het *resultaat* van de omschreven handeling (Rijksbaron 1984, 11, 18-19). In die gevallen blijkt uit de context dat de handeling zelf (dus de handeling die het werkwoord in het imperfectum weergeeft) als voltooid gepresenteerd is. Een aoristus zou gezien die voltooidheid meer op zijn plaats zijn. Desondanks komen in sommige gevallen imperfecta voor.

---

⁵ Namelijk het achtergrondsimperfectum, het immediatief imperfectum, het conatief, iteratief en het beschrijvend gebruik van het imperfectum: pp. 67-68.

Ditzelfde wordt uitgelegd in *The Cambridge grammar of classical Greek* (Van Emde Boas et al. 2019, 413, 416): weergave van voltooid handelingen middels een imperfectum kan nadruk leggen op het resultaat van de handelingen. Het praesensaspect wordt in deze grammatica eveneens uitgelegd als een aspect dat onvoltooidheid weergeeft en handelingen die bezig zijn (Ibidem, 410). Daarnaast voegt deze grammatica een behandeling van telische en atelische werkwoorden toe die op hun beurt kleur kunnen geven aan de interpretatie van werkwoorden in het imperfectum: telische werkwoorden hebben een inherent eindpunt, terwijl atelische werkwoorden dat niet hebben (Ibidem, 408). Wanneer werkwoorden van zeggen en van bevelen, telische werkwoorden, in het imperfectum staan, en als uit de context van deze werkwoorden blijkt dat de desbetreffende handelingen als voltooid moeten worden begrepen, dan moet het gebruik van het imperfectum geïnterpreteerd worden als een focus op het *resultaat* van de handeling, en dus niet een focus op de handeling zelf (Van Emde Boas et al. 2019, 428-429). Deze uitleg is enigszins preciezer dan die van Rijksbaron (1984).

Studies over het verschil tussen het imperfectum en de aoristus kunnen in drie kampen ingedeeld worden: een kamp beschouwt het verschil temporeel te zijn, terwijl een ander kamp het verschil verklaart vanuit perfectiviteit dan wel imperfectiviteit en weer een ander kamp stelt dat werkwoordsaspect als discoursefuncties ingezet worden door auteurs om hun narratief structuur te geven. In zijn artikel uit 1985 hanteert Ruijgh een perspectief op het Oudgrieks werkwoordsaspect dat volledig temporeel is. Hij beargumenteert dat een spreker een bepaald 'gegeven moment' (*moment donnée*) presenteert wanneer die meerdere handelingen in een zin noemt (Ruijgh 1985, 9). Wanneer in het Oudgrieks een praesensstam gebruikt wordt, refereert een spreker volgens hem aan twee fasen: een tijdsspanne voor de handeling en een erna. Daarom noemt hij werkwoorden met deze stam '*diphasique*' (tweefasig) (Ibidem, 10-11). Hij baseert dit argument op klassieke grammatici die dit zo uitleggen en daarnaast stellen dat de aspectstammen in het Oudgrieks χρόνοι (tijden) aanduiden (Ibidem, 3). In zijn publicatie onderzoekt hij immediatieve interpretaties van werkwoordsvormen. In zijn analyse schenkt hij weinig aandacht aan de (im)perfectiviteit van werkwoorden in relatie tot immediatieve interpretaties.

In tegenstelling tot Ruijgh stelt Sicking dat het werkwoordsaspect pertinent niet verklaard kan worden vanuit temporele relaties (Sicking & Stork, 1997, 37, 65). In zijn aandeel van de publicatie in samenwerking met Stork weerlegt Sicking de theorie van de *moment*

donnée van Ruijgh (Ibidem, 68-69). Hij demonstreert aan de hand van contextuele analyses van passages uit Herodotos' *Historiën* hoe imperfecta in hoofd- en bijzinnen functioneren binnen zinnen en contexten. Hij vult zijn argumentatie aan met passages van Thoukydides en Xenophon ter vergelijking. Ook Sicking hanteert de interpretatie dat wanneer voltooide handelingen worden weergegeven met een imperfectum in een aantal gevallen een spreker nadruk legt op het resultaat van de handeling (Ibidem, 27). Hij komt tot de conclusie dat werkwoordsaspect niet te verklaren is vanuit temporele karakteristieken. Het aoristusaspect representeert handelingen als de kern van het zinsdeel waarvan ze onderdeel zijn of als op zichzelf staande handelingen, terwijl het praesensaspect naar handelingen refereert als niet-individuele handelingen zonder nadruk te leggen op deze handelingen (Ibidem, 103).

In Bakkers studie uit 1997 komt naar voren dat hij een temporele interpretatie van het werkwoordsaspect ontoereikend vindt. Dit illustreert hij met een voorbeeld waarin een handeling voor enige tijd voortduurt en toch met een aoristus wordt weergegeven (Bakker 1997, 13). Hij citeert Thoukydides: χρόνον μὲν οὖν τινὰ ὀλίγον οὕτω πρὸς ἀλλήλους ἠκροβόλισαντο ('zo gooiden ze dus voor enige tijd naar elkaar op afstand')⁶ *Peloponnesische oorlog* IV.34.1). Als een aoristus kortstondigheid weergeeft en een imperfectum langdurigheid, dan had hier het werkwoordsaspect anders moeten zijn geweest volgens hem. Het feit dat de handeling hier enige tijd duurt, zou dan reden genoeg zijn een imperfectum te gebruiken. Bakker stelt dat er daarom andere factoren aanwezig moeten zijn die invloed hebben op de aspectkeus van de schrijver. Bakker onderzoekt in deze studie over Thoukydides of het imperfectum een intern perspectief van de schrijver weergeeft en de aoristus juist een extern perspectief. Bakker concludeert dat Thoukydides zijn eigen aanwezigheid in het narratief veinst door imperfecta te gebruiken die handelingen op de voorgrond brengen. Aoristi plaatsen handelingen volgens Bakker juist op de achtergrond en leveren extra informatie (Bakker 1997, 51). Het verschil in aspect van beide werkwoordsvormen bestaat dus niet zozeer uit temporele waarden, maar uit de waarde die de auteur daaraan toekent door zijn gebruik ervan. Dit is te vergelijken met de conclusie die Sicking (1996) trekt.

Basset (2009) beziet net zoals Sicking het verschil tussen het imperfectum en de aoristus vanuit (im)perfectiviteit. Hij toetst in de *Historiën* van Herodotos of het imperfectum inderdaad onvoltooidheid weergeeft en de aoristus voltooidheid in de verleden tijd. Dit doet

---

⁶ Vertalingen van het Oudgrieks in deze scriptie zijn van mijzelf.

hij door uitspraken te analyseren waarin een tijdsbepaling staat. Hij gaat ervan uit dat uitspraken in de verleden tijd met een tijdsbepaling die een afgesloten tijdsduur aangeeft een aoristus bevatten. Op dezelfde manier stelt hij dat uitspraken die een onvoltooide handeling bevatten en een tijdsbepaling van onbepaalde tijd een imperfectum moeten bevatten. Voor zijn studie zijn vooral uitspraken van belang die weliswaar een voltooide handeling in zich hebben, maar tegelijkertijd een onbepaalde tijdsbepaling. In die laatste gevallen bevat de uitspraak soms een aoristus en soms een imperfectum. Daarom ligt in Basset's studie de nadruk op deze gevallen. Hij komt tot de conclusie dat het imperfectum bij Herodotos continuïteit weergeeft en de aoristus het omgekeerde, discontinuïteit. Tegelijkertijd staan deze verleden tijdsvormen respectievelijk voor onvoltooidheid en voltooidheid. Basset concludeert daarnaast dat imperfecta in de *Historiën* het narratief doen voortbewegen als elementen van narratieve cohesie, terwijl aoristi verdiepingen leveren op het narratief dan wel aanvullingen van de auteur (Ibidem, 217-19). De term 'narratieve cohesie' is echter dubbelzinnig: ofwel betekent het dat werkwoordsvormen naast elkaar structuur geven aan het narratief, zoals Basset het ook bedoelt, of het betekent dat het narratief een samenhangende structuur heeft.

Het verschil tussen het imperfectum en de aoristus is tevens door middel van formele semantiek geanalyseerd. Bary (2009) bouwt in haar proefschrift voort op de theorie dat het imperfectum onbegrensd en de aoristus begrensd processen kunnen weergeven. Ze behandelt in haar studie slechts indicativi om hierover te concretiseren of het mogelijk is die vanuit een algemene verklaring te interpreteren (Bary 2009, 22). Ze maakt een onderscheid tussen *eventuality time* en *topic time* (Ibidem, 76-79). De *eventuality time* is de tijd die geïmpliceerd wordt door een indicativus in combinatie met de betekenis van het werkwoord in een zin. De *topic time* is een (in te beelden) tijdsspanne waarbinnen de handelingen van een zin plaatsvinden. Dit begrip lijkt op de *moment donnée* van Ruijgh. Het verschil is wel dat de *topic time* vast te stellen is middels de werkwoorden in de zin en in de context, terwijl Ruijgh's begrip *moment donnée* ook kan ontstaan uit de 'geest van de spreker' (*l'esprit du locuteur*) (Ruijgh 1985, 10). Bary's onderzoek weet middels de taal van de formele semantiek inzichtelijk te omschrijven wat de discrepantie is tussen het imperfectum en de aoristus, maar kan hiermee niet de kernbetekenis van deze verleden tijdsvormen weergeven noch uitleggen hoe een auteur afwisselend gebruik ervan in narratief toepast.

Recent heeft Bentein (2015) het imperfectum van *verba dicendi* in boek VIII van Herodotos' *Historiën* geanalyseerd aan de hand van twee hoofdvragen: 1) 'Wil de auteur opzettelijk belang hechten aan/de focus leggen op wat er gezegd wordt?' en 1) 'Kan de spreker (en indirect de lezer) een reactie verwachten?' (Bentein 2015, 223-224). Door de discourse van de tekst te analyseren, werkt hij uit wat de invloed is van de aspectkeus van Herodotos' narratief. Hij komt tot de conclusie dat het imperfectum van *verba dicendi* in sommige gevallen nadruk legt op wat er gezegd wordt en dat tegelijkertijd, maar niet altijd, de spreker en het publiek een reactie verwacht(en) (Ibidem, passim). Daarnaast stelt hij dat de auteur in een aantal gevallen met het imperfectum van *verba dicendi* een intern perspectief wil creëren (Ibidem, 224).

Dit intern perspectief, dat weergegeven wordt door het imperfectum, tegenover een extern perspectief dat de aoristus weergeeft, wordt in beschouwing genomen in een andere studie van Bentein met behulp van theorieën uit de narratologie (Bentein 2016). Hierin komt naar voren dat het imperfectum van *verba dicendi* in een aantal gevallen een intern perspectief weergeeft vanuit een (denkbeeldig) karakter in het narratief, terwijl de aoristus meestal een extern perspectief weergeeft en wel die van de auteur. Dit heeft Bentein weten te onderbouwen door rekening te houden met een interpersoonlijke dimensie binnen het narratief van Herodotos (Ibidem, 52). Die dimensie houdt in dat het geschrevene aansluit op de sociale context van de schrijver en zijn relatie met het publiek. Bentein redeneert dat, omdat het imperfectum een onvoltooide handeling weergeeft, een schrijver deze werkwoordsvorm kan gebruiken om te benadrukken dat de handeling later zal worden voltooid.

1. Basis voor analyse

In dit hoofdstuk wordt ten eerste gereageerd op bestaande theorieën over het praesens- en het aoristusaspect in §1.1. Er wordt geconcretiseerd welke eigenschappen essentieel toegeschreven worden aan beide werkwoordsaspecten en hoe deze gedefinieerd zijn in dit onderzoek. Daarbij staat het begrip ‘werkwoordsaspect’ zelf ter discussie. Ten tweede komt in §1.2 een behandeling van lexicaal aspect, ook wel *Aktionsart*, aan bod. Ook met betrekking tot dit onderwerp worden definities gegeven die gebruikt worden in dit onderzoek. Lexicaal aspect is namelijk van belang bij analyses van Herodotos’ gebruik van het imperfectum en de aoristus. Omdat in deze studie het werkwoord ‘κελεύω’ bestudeerd wordt als *case study*, een performatief werkwoord, is het ten derde noodzakelijk te reageren op theorieën over performatieve werkwoorden. Dit komt aan bod in §1.3. Welke implicaties de performativiteit van werkwoorden heeft in het Oudgrieks voor het werkwoord ‘κελεύω’ staat in die paragraaf centraal. Aan het einde van dit hoofdstuk worden de conclusies zoals die naar voren zijn gekomen uit de behandelingen per paragraaf samengevat. In het hoofdstuk zal beargumenteerd worden dat de imperfectiviteit van een handeling die het imperfectum impliceert door Herodotos in zijn *Historiën* gebruikt kan worden om de continuïteit van die handeling in het narratief te benadrukken.

1.1 Werkwoordsaspect in het Oudgrieks

In de voorgaande *Status Quaestionis* zijn bestaande theorieën over werkwoordsaspect in het Oudgrieks aangestipt. Ten eerste heeft de volgende paragraaf als doel helder te formuleren hoe in dit onderzoek werkwoordsaspect beschouwd en geanalyseerd wordt. Ten tweede komt aan bod met welke basiswaarden het praesens- en het aoristusaspect gekenmerkt kunnen worden. De implicaties van deze basiswaarden worden ten derde toegepast op het gebruik van het imperfectum en de aoristus door Herodotos. In de vierde en laatste deelparagraaf wordt ingegaan op hoe lexicaal aspect in deze studie benaderd wordt.

1.1.1 Werkwoordsaspect

Werkwoordsaspect kan op verschillende manieren opgevat worden. Croft (2012, 398) omschrijft het als volgt: ‘a domain of grammar for the lexical and grammatical realization of

how events unfold over time.’ Croft interpreteert werkwoordsaspect dus als een representatie van het tijdsverloop van handelingen. Werkwoordsaspect kan echter ook op andere manieren opgevat worden. Het kan gezien worden als de subjectieve keus van een spreker om al dan niet de individuele onderdelen van een handeling weer te geven (Van Emde-Boas et al. 2019, 405-6). In deze laatste definitie geldt dat, als een handeling compleet gepresenteerd wordt zonder enige tussenstadia en zonder de onderdelen ervan, de handeling als voltooid weergegeven wordt, terwijl als een handeling incompleet in haar tussenstadia gepresenteerd wordt en de onderdelen ervan wel worden weergegeven, de handeling als onvoltooid wordt weergegeven (Ibidem, 405). Deze definitie beziet werkwoordsaspect dus als een middel waarmee voltooidheid dan wel onvoltooidheid gepresenteerd kan worden.

In het Oudgrieks is sprake van drie werkwoordsaspecten: 1) het aoristusaspect geeft voltooide handelingen weer, 2) het praesensaspect geeft onvoltooide handelingen weer en 3) het perfectumaspect geeft voltooide handelingen weer die doorwerking hebben middels het effect van de voltooide handeling (Ibidem, 406). In deze studie staan de eerste twee aspecten centraal. Het perfectumaspect roept andere vragen op die voorbij de bedoeling van dit onderzoek strekken.⁷

Zowel de interpretatie van Croft (2012) als die van Van Emde-Boas et al. (2019) kunnen voldoende onderbouwd worden. In het Oudgrieks is namelijk te zien dat het praesens- en het aoristusaspect afwisselend gebruikt worden om de chronologie van handelingen weer te geven, zoals bijvoorbeeld in deze zin: διατάξας [ὁ Κῦρος] δὲ τὸν στρατὸν ὀρύσσειν ἐκέλευε (*Nadat Kyros zijn leger had opgesteld, beval hij het te graven*)⁸ (I.189.3). Omdat het participium hier weergegeven is in aoristusaspect, is de handeling ‘opstellen’ voltooid voordat de handeling van het hoofdwerkwoord begint, waaruit volgt dat het voortijdig moet zijn aan de handeling ‘bevelen’. De discrepantie tussen het verloop van een handeling en de presentatie van een handeling als voltooid of onvoltooid, behoeft verdere uitleg.

---

⁷ Een voorbeeld van een studie die ingaat op vraagstukken omtrent het perfectumaspect is C. Sicking & P. Stork (1996). *Two studies in the semantics of the verb in classical Greek*. Leiden: Brill. 119-298.

⁸ Vertalingen zijn van mijn eigen hand. Ik houd de Oudgriekse tekst aan zoals die in de Loeb-versie staat: J. Henderson (ed.) (1926). *Herodotus: The Persian Wars* (rev. ed.). Translated by A. Godley. Cambridge, MA: Harvard University Press.

1.1.2 Voltooid versus onvoltooid

Zoals blijkt uit de *Status Quaestionis* van deze scriptie bestaan verschillende interpretaties voor zowel het praesensaspect als het aoristusaspect. Aan het praesensaspect worden de waarden ‘onvoltooid’ en ‘vóórtdurend’ gegeven (Bary 2009, 11; Rijksbaron 1984, 1) of er wordt gesteld dat dit werkwoordsaspect gebruikt wordt om situaties weer te geven zonder eindpunt of waarvan het eindpunt niet relevant is (Rijksbaron et al. 2014, 66). Het aoristusaspect wordt uitgelegd als indicator dat een situatie een eindpunt heeft (Ibidem), of het krijgt de eigenschap ‘voltooid’ toegewezen (Bary 2009, 11; Rijksbaron 1984, 1).

Ondanks dat er verschillende interpretaties bestaan voor beide werkwoordsaspecten, kunnen ze mijns inziens gedefinieerd worden middels twee basiswaarden. Het aoristusaspect geeft voltooidheid weer, en het praesensaspect geeft onvoltooidheid weer. Zoals eerder gezegd kan afwisselend gebruik van werkwoordsaspect leiden tot interpretatie die leidt tot de chronologie van handelingen in een narratief: daarom kan werkwoordsaspect het potentieel hebben om een bezig zijn te *impliceren* – in het geval van het praesensaspect – of om voortijdigheid te *impliceren* – in het geval van het aoristusaspect. Op die manier kan praesensaspect de continuïteit van een handeling in het narratief representeren en het aoristusaspect de eventualiteit van een handeling. Dat wil zeggen dat de onvoltooidheid van een handeling, die het praesensaspect impliceert, ervoor kan zorgen dat het publiek deze handeling interpreteert als voortdurend, omdat de voltooiing van de handeling met dit aspect niet weergegeven wordt. Hierop volgt dan de interpretatie dat er continuïteit van de handeling in het narratief aanwezig is. Daartegenover staat de eventualiteit die het aoristusaspect impliceert, waardoor het publiek een handeling met aoristusaspect kan interpreteren als een handeling die afgerond is voordat een andere handeling zich voltrekt. Dit is echter het gevolg van nadere interpretatie. De geïmpliceerde eventualiteit van een handeling biedt op zichzelf een neutrale weergave van een handeling.

Dit betekent dat de eigenschap ‘vóórtdurend’ niet als basiswaarde toebehoort aan het praesensaspect. Een probleem vormt dit echter niet, omdat voortduring (ofwel duur) een te interpreteren *effect* kan zijn van onvoltooidheid. Voortduring is mijns inziens geen aparte eigenschap van het praesensaspect. Op dezelfde manier is de waarde ‘herhaling’, die uit contextuele interpretatie volgt, te verklaren vanuit het begrip dat het praesensaspect simpelweg onvoltooidheid weergeeft. Een onvoltooid handeling impliceert immers de

continuïteit van de handeling en, afhankelijk van de context, impliceert dit op haar beurt herhaling ervan.

Vanuit welk perspectief een handeling voltooid dan wel onvoltooid gerepresenteerd wordt, is een kwestie die nadere uitleg nodig heeft. Omdat een spreker of auteur het narratief opbouwt en daarmee zelf keuzes moet maken tussen werkwoordsaspecten, is het het perspectief van de spreker of auteur die bepaalt of handelingen voltooid of onvoltooid worden weergegeven. Ruijgh (1985, 9) stelt dat (on)voltooidheid van handelingen gezien moet worden vanuit het *moment donnée* (gegeven moment) dat de spreker of auteur impliceert. Hij legt uit dat het *moment donnée* bij het aoristusaspect bestaat uit het begin van de handeling of het moment van spreken, terwijl dit bij het praesensaspect kan bestaan uit een moment in het verleden, en dan meestal het begin van een andere handeling in het verleden, of simpelweg *aanwezig is in de geest van de spreker* (Ibidem, 12). Vooral dit laatste roept vraagtekens op: als het *moment donnée* middels de tekst zelf te achterhalen is, hoe is het dan mogelijk de ‘geest van de spreker’ waar te nemen? Wanneer een narratief in een tekst verwerkt is, moet een auteur echter het *moment donnée*, of het perspectief vanuit welke (on)voltooidheid van een handeling gezien moet worden, middels een narratief impliceren dat in de tekst wordt opgebouwd. Daarom is het perspectief, van waaruit de voltooidheid dan wel onvoltooidheid van handelingen beschouwd moet worden, van de auteur, dat uit het narratief op te maken is. Middels lexicale, grammaticale en syntactische markers maakt een auteur dit perspectief kenbaar in de tekst. Werkwoordsaspect o.a. is daarnaast een middel waarmee een auteur een narratief opbouwt. Daarom is het van belang om niet slechts zinnen te bestuderen, maar juist de bredere context van het narratief.

1.1.3 Praesensaspect versus aoristusaspect

Of onvoltooidheid duur of herhaling impliceert, hangt af van context, omdat beide product zijn van interpretatie. Om de waarden ‘vóórtdurend’ en ‘herhalend’ toe te kennen aan het praesensaspect als basiswaarden zou zorgen voor een onzuiver grammaticaal begrip van dit werkwoordsaspect. Ik illustreer dit aan de hand van een aantal passages. De eerste gaat over Solon die de Lydische koning Kroisos vertelt over voorspoedige mensen: ook al is Kroisos in het bezit van veel rijkdom, toch kan Solon pas oordelen of hij voorspoedig is, wanneer hij overleden zal zijn:

[1] Ταῦτα λέγων τῷ Κροίσῳ οὐ κως οὔτε ἐχαρίζετο, οὔτε λόγου μιν ποιησάμενος οὐδενός ἀποπέμπεται, κάρτα δόξας ἀμαθέα εἶναι, ὅς τὰ παρεόντα ἀγαθὰ μετεῖς τὴν τελευτὴν παντός χρήματος ὀρᾶν ἐκέλευε. (I.33)

‘Terwijl Solon dit vertelde aan Kroisos, stelde hij, denk ik, Kroisos niet tevreden, en na geen enkele aandacht aan Solon besteed te hebben, stuurde Kroisos hem weg, omdat hij hem ontzettend dom meende te zijn, die na al het goede dat voorhanden was genegeerd te hebben, beval het einde van elk geval te bekijken.’

De dikgedrukte woorden zijn hier van belang.⁹ Zowel λέγων als ἐχαρίζετο hebben praesensaspect: beide handelingen, spreken en tevredenstellen, worden als onvoltooid gerepresenteerd door Herodotos, ook al zijn ze beide voltooid in het narratief. Dit heeft ermee te maken dat Solon *herhaaldelijk* vertelde over personen die voorspoedig zijn geweest in hun leven in de voorgaande paragrafen (I.30-32). Door de handeling van het vertellen, dat het participium ‘λέγων’ aanduidt, onvoltooid weer te geven, kan het publiek het participium als gelijktijdig interpreteren met het hoofdwerkwoord ‘ἐχαρίζετο’. Het imperfectum ‘ἐχαρίζετο’ wordt als onvoltooid weergegeven, waardoor de handeling continuïteit in het narratief heeft: de afronding van de handeling wordt door het praesensaspect buiten beschouwing gelaten, maar de voltrekking ervan in stappen wordt benadrukt. Wegens de *context* – Solon heeft zojuist meermaals verteld over voorspoedige personen – kunnen beide handelingen vervolgens als herhaaldelijk worden geïnterpreteerd. Het participium ‘λέγων’ alsmede het imperfectum ‘ἐχαρίζετο’ verwijzen daarmee terug naar het eerdere deel van Herodotos’ narratief. Dit wordt dus mogelijk gemaakt door de continuïteit van de handelingen in het narratief.

Na deze passage pakt Herodotos de draad van zijn narratief weer op en representeert Kroisos’ handeling – het geen aandacht schenken aan Solon (οὔτε λόγου μιν ποιησάμενος οὐδενός) – als voltooid middels het aoristusaspect. Hierop volgt een praesens historicum (ἀποπέμπεται) dat het wegsturen van Solon in deze scène centraal stelt. Het aoristusaspect van ποιησάμενος heeft twee functies: ten eerste markeert het in deze context dat de achtergrondscène van Solon die met zijn verhalen Kroisos geen plezier doet op dit punt in het narratief afgerond is, en ten tweede geeft het aan dat de handeling ‘geen aandacht schenken’

---

⁹ Wanneer specifieke woorden in geciteerde passages speciale aandacht krijgen in het vervolg van mijn betoog, zal ik ook deze woorden vetgedrukt maken.

voltooid is op het moment dat Kroisos Solon wegstuurt. Omdat deze handeling voltooid is, wordt het mogelijk de handeling te interpreteren als voortijdig aan het wegsturen.

De laatste zin van deze paragraaf begint opnieuw eerst met een participium met aoristusaspect (μετείς). Ook dit aoristusparticipium duidt op een voltooide handeling. Vervolgens gebruikt Herodotos het praesensaspect voor ἐκέλευε, een onvoltooide handeling. Het aoristusparticipium μετείς in combinatie met ἐκέλευε kan geïnterpreteerd worden als voortijdig aan het verzoeken.

Dat ἐκέλευε een imperfectum is, kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Uit de voorgaande beschouwing blijkt dat het imperfectum, en dus de representatie van een onvoltooide handeling, zowel duidt op Solons herhaaldelijk vertellen over voorspoedige personen als op zijn falen om het verzoek tot uitvoering te doen brengen. Als onvoltooide handeling kan het publiek ἐκέλευε hier interpreteren als een handeling met continuïteit, die op haar beurt als herhaaldelijk beschouwd kan worden blijkens de context. Tegelijkertijd voert Kroisos het verzoek dat Solon doet niet uit. In grammatica's wordt dit fenomeen als conatief gebruik van het imperfectum omschreven (Rijksbaron 1984, 3-4; Rijksbaron et al. 2014, Van Emde-Boas et al. 2019, 416). In essentie is dit gebruik dus een interpretatie die mogelijk wordt gemaakt door de basiswaarde 'onvoltooid' van het praesensaspect, ook al stelt Bary (2009, 16) dat het juist de waarde 'going on' (aan de gang) van het praesensaspect is die deze interpretatie mogelijk maakt. Ik zie echter wat Bary 'the basic interpretation of imperfective aspect (d.i. praesensaspect) as going on' (Ibidem) noemt als niet meer dan dat: een interpretatie. De basiswaarde van het praesensaspect is onvoltooidheid, waaruit in sommige contexten de *interpretatie* dat een handeling aan de gang is kan blijken.

Naast het onderstrepen van de herhaling en de conatieve waarde van Solons verzoek heeft het imperfectum hier nog een functie: om middels de continuïteit van de handeling de aandacht van het publiek te vestigen op het gevolg van dit verzoek. Kroisos krijgt na Solons bezoek immers een onheilspellende droom over zijn zoon (I.34). Deze functie wordt nader gespecificeerd en verklaard in §2.2.3.

De tweede passage waarmee ik de werking van het praesens- en het aoristusaspect wil schetsen, gaat over Kyros als kind: hij is in het geheim opgevoed door een herder en zijn vrouw, maar het is nog niet bekend dat hij een Perzische koninklijke afkomst heeft. De Perzische koning Astyages had hem namelijk als pasgeborene laten vermoorden, maar het

herdersgezin besloot toen Kyros heimelijk te redden en zelf op te voeden. De passage gaat over Kyros als jong kind op het moment dat zijn ware identiteit nog niet bekend is:

[2] ἔπαιζε ἐν τῇ κώμῃ ταύτῃ ἐν τῇ ἧσαν καὶ αἱ βουκολίαι αὐταί, ἔπαιζε δὲ μετ' ἄλλων ἠλικῶν ἐν ὁδοῖ. καὶ οἱ παῖδες παίζοντες εἵλοντο ἐωυτῶν βασιλέα εἶναι τοῦτον δὴ τὸν τοῦ βουκόλου ἐπικλήσιν παῖδα. ὁ δὲ αὐτῶν διέταξε τοὺς μὲν οἰκίας οἰκοδομέειν, τοὺς δὲ δορυφόρους εἶναι, τὸν δὲ κου τινὰ αὐτῶν ὀφθαλμὸν βασιλέος εἶναι, τῷ δὲ τινὶ τὰς ἀγγελίας φέρειν ἐδίδου γέρας, ὡς ἐκάστῳ ἔργον **προστάσων**. (I.114.1-2)

*'[Kyros] was in het dorp **aan het spelen** waarin ook deze kudde waren en hij was met andere leeftijdsgenoten op de weg **aan het spelen**. **Al spelende** verkozen de kinderen onder elkaar tot koning dit kind dat bekendstond als het kind van de herder. Deze droeg aan sommigen van hen op om huizen te bouwen, aan anderen om zijn lijfwachten te zijn, vermoedelijk aan iemand van hen het oog van de koning te zijn en aan een ander gaf hij het ambt om berichten te brengen, **terwijl** hij zo aan eenieder een taak **opdroeg**.'*

De dikgedrukte woorden geven handelingen weer die geïnterpreteerd kunnen worden als vóórtdurend. Het is belangrijk hier te onderstrepen dat deze woorden duratief te interpreteren zijn, niet omdat ze het praesensaspect hebben, maar omdat ze in essentie hier onvoltooid zijn weergegeven middels het praesensaspect, wat continuïteit van de handelingen impliceert. De drie werkwoordsvormen van het werkwoord 'παίζω' aan het begin van deze passage vormen achtergrondinformatie over de scène: terwijl het spelen bezig is, draagt Kyros eenieder van de jongens verschillende taken op. Dit bezig zijn kan zo opgevat worden, omdat Herodotos hier het spelen onvoltooid weergeeft: deze handeling is nog niet ten einde gekomen, waardoor we moeten begrijpen dat de handeling voortduurt. De eerste stap is dus om 'ἔπαιζε' en 'παίζοντες' als onvoltooid op te vatten in deze context, wat continuïteit van deze handelingen impliceert. De tweede stap is pas om de handeling die deze werkwoordsvormen impliceren te interpreteren als vóórtdurend.

Terwijl dit spelen zich voltrekt, worden *herhaaldelijk* taken opgelegd door Kyros. Interessant is hier overigens dat Herodotos dit weergeeft met een aoristus (διέταξε), want in de grammatica's lezen we dat juist het imperfectum gebruikt wordt om herhaling in de verleden tijd weer te geven (Rijksbaron 1984, 15; Rijksbaron et al. 2014, 67-68; Van Emde-Boas et al. 2019, 410). Op die manier maakt Herodotos dus distributief gebruik van het

aoristusaspect: het opdragen van verschillende taken door Kyros wordt gerepresenteerd als voltooide handeling. De passage krijgt een einde in het participium 'προστάσων' dat de scène van het spel samenvat. Dat is nodig, niet alleen omdat Kyros herhaaldelijk taken opdraagt aan de kinderen met wie hij samenspeelt, maar ook omdat deze scène achtergrondinformatie verschaft over het vervolg van het narratief, waardoor deze handeling als onvoltooid weergegeven wordt door Herodotos:

[3] εἷς δὴ τούτων τῶν παίδων συμπαίζων (...) οὐ γὰρ δὴ **ἐποίησε** τὸ προσταχθὲν ἐκ τοῦ Κύρου, **ἐκέλευε** αὐτὸν τοὺς ἄλλους παῖδας διαλαβεῖν, πειθομένων δὲ τῶν παίδων ὁ Κύρος τὸν παῖδα τρηχέως κάρτα **περιέσπε** μαστιγέων. ὁ δὲ ἐπεῖτε μετείθη τάχιστα, ὡς γε δὴ ἀνάξια ἑωυτοῦ παθῶν, μᾶλλον τι **περιημέκτεε**, κατελθὼν δὲ ἐς πόλιν πρὸς τὸν πατέρα **ἀποικτίζετο** τῶν ὑπὸ Κύρου **ἤντησε** (I.114.3-4)

'Één van de kinderen die samenspeelde, deed toen niet wat Kyros had opgedragen, waardoor Kyros de andere kinderen beval om hem vast te grijpen, en terwijl de kinderen hem gehoorzaamden, ging Kyros zeer hardhandig met hem om en geselde hem. Toen hij los werd gelaten, ging hij zo snel mogelijk naar de stad en klaagde bij zijn vader over wat hij door Kyros was aangedaan, omdat hij natuurlijk erg kwaad was over de verschrikkelijke dingen die hij verduurd had van Kyros.'

De aoristus 'ἐποίησε' geeft een reactie weer op de achtergrondinformatie die in passage [2] geschetst wordt. Vervolgens lezen we de imperfecta 'ἐκέλευε' en 'περιέσπε' die beide nieuwe stappen in het narratief aangeven: op de ongehoorzaamheid van één van de kinderen reageert Kyros door deze jongen streng af te straffen. Dit heeft tot gevolg dat de afgestrafte jongen kwaad is (περιημέκτεε) en snel naar zijn vader gaat en bij hem klaagt (ἀποικτίζετο) over wat Kyros hem heeft aangedaan (ἤντησε).

Ondanks dat de handelingen die met imperfecta zijn weergegeven voltooid zijn in het narratief, hebben ze praesensaspect dat onvoltooidheid weergeeft. Dat heeft als reden dat continuïteit van deze handelingen middels dit aspect geïmpliceerd wordt. Het bevel dat Kyros geeft en zijn daaropvolgende mishandeling van de jongen, veroorzaken namelijk een gebeurtenis die voor Herodotos' narratief van belang is: de jongen klaagt bij zijn vader over Kyros, waardoor Kyros nu in de problemen komt. In het vervolg van Herodotos' narratief lezen we dat Kyros hierom naar het Perzische hof geroepen wordt, waardoor zijn echte grootvader,

de Perzische koning Astyages, erachter komt dat hij zijn kleinzoon is die hij heeft willen laten vermoorden (I.115-6). De imperfecta 'περιημέκτεε' en 'ἀποικτίζετο' geven samen handelingen weer die voor dat deel van Herodotos' narratief van belang zijn. De imperfecta vormen hier dus belangrijke informatie voor het verdere verloop van het narratief. In het tweede hoofdstuk van dit onderzoek zal dieper ingegaan worden op de discoursefunctie van imperfecta van 'κελεύω' die op dezelfde manier belangrijke informatie geven voor Herodotos' narratief.

1.1.4 Lexicaal aspect

Voor de interpretatie van werkwoordsaspect wordt geopperd dat lexicaal aspect (Rijksbaron 1984, 3-4; Van Emde-Boas et al., 408-409), ook wel *Aktionsart* (Sicking, 1971; Ruijgh 1985, 5-6), van belang is. Onderzoekers hanteren uiteenlopende termen over lexicaal aspect of *Aktionsart*. Sicking (1971, 38-39) maakt bijvoorbeeld gebruik van zes verschillende termen: duratief, punctueel, inchoatief, terminatief (verder op te delen tussen transformatief en resultatief) en iteratief. Rijksbaron (1984, 3-4) gebruikt slechts twee termen, namelijk 'duratief' en 'terminatief'. Werkwoorden hebben de potentie om meerdere van deze eigenschappen te hebben, afhankelijk van de lexicale context. Het werkwoord 'rennen' is bijvoorbeeld een atelisch werkwoord, maar in de zin 'ze rende naar de stad' heeft 'rende' juist een begrensde eigenschap. Door middel van het geïmpliceerde eindpunt om bij de stad aan te komen, kan rennen in deze zin als telisch gezien worden (Cf. Ruijgh 1984, 5-6). Welk lexicaal aspect werkwoorden hebben, hangt dus sterk af van de context.

Wegens de uiteenlopende reikwijdte van de begrippen *Aktionsart* en lexicaal aspect en de afhankelijkheid van context voor het bepalen van deze eigenschappen van het werkwoord, rijst de vraag op welke manier lexicaal aspect toegepast dient te worden in deze studie. Daarom wordt de volgende definitie gehanteerd: lexicaal aspect houdt concreet in dat werkwoorden een telische of atelische eigenschap kunnen hebben. Respectievelijk betekent dit dat een werkwoord een doel of eindpunt van een handeling impliceert (bijvoorbeeld 'vervaardigen') of juist geen doel of eindpunt (bijvoorbeeld 'bezitten').

1.2 Performatieve eigenschap van κελεύω

Zoals in de methode is verwoord, staat het werkwoord 'κελεύω' centraal in deze studie, omdat dit werkwoord in Herodotos' *Historiën* significant vaker in een imperfectum gebruikt wordt

dan in een aoristus (respectievelijk 79 en 19 keer), hoewel uit de context blijkt dat in de meeste gevallen de handeling voltooid is. Het werkwoord ‘κελεύω’ kan geclassificeerd worden als performatief werkwoord. Performatieve werkwoorden brengen resultaten met zich mee die tot stand komen met het uitspreken van deze werkwoorden in een zin. Dat heeft consequenties voor de manier waarop ze gebruikt worden door sprekers en geïnterpreteerd worden door publiek. Daarom kunnen ze bij uitstek inzicht bieden in het gebruik van het werkwoordsaspect: de resultaten van handelingen van performatieve werkwoorden bepalen namelijk mede de keus in werkwoordsaspect van de spreker. Voordat er enige conclusies getrokken kunnen worden aan de hand van Herodotos’ gebruik van het imperfectum van een van deze werkwoorden, is het van belang uiteen te zetten wat nu precies de performatieve waarde is van *verba dicendi*, de klasse werkwoorden, waartoe κελεύω behoort, en wat dit betekent voor dit onderzoek.

1.2.1 Verba dicendi

Een categorie werkwoorden bestaat uit werkwoorden die refereren aan handelen middels spraak. Dit zijn werkwoorden als ‘spreken’, ‘vertellen’, ‘vragen’ en ook ‘bevelen’ of ‘verzoeken’. Dit worden *verba dicendi* genoemd. Dit is de categorie waartoe het werkwoord ‘κελεύω’ behoort.

In de methode is kort het resultatief gebruik van het praesensaspect aangestipt. Werkwoorden als ἦκω, πυνθάνω, φεύγω, etc. refereren in sommige contexten niet zozeer naar de handeling van het komen, vernemen of vluchten zelf, maar naar het gevolg ervan: in deze gevallen dus naar het gekomen zijn, begrijpen en op de vlucht zijn (Rijksbaron 1984, 11; Sicking & Stork 1996, 27; Van Emde-Boas et al. 2019, 413).

Het imperfectum kan dezelfde waarde hebben bij telische werkwoorden. Telische werkwoorden in het imperfectum kunnen zowel de handeling van het werkwoord zelf als het resultaat ervan impliceren, als de handeling voltooid blijkt te zijn bij de daaropvolgende handeling in het narratief (Rijksbaron 1984, 17-18; Van Emde-Boas et al. 2019, 428-29). Vaak komt dit voor bij *verba dicendi*, omdat die een antwoord of reactie uitlokken bij de gesprekspartner (Rijksbaron 1984, 18; Van Emde-Boas et al. 2019, 429). Dit heeft implicaties voor de keus van een spreker in werkwoordsaspect, omdat in deze gevallen het werkwoordsaspect niet alleen betrekking heeft op de handeling zelf, maar blijkbaar dus ook op het gevolg ervan: anders zouden de voltooide uitspraken met een aoristus weergegeven

zijn. Dit komt naar voren in het volgende citaat: Κύρος δέ μιν θαρσέοντα **ἐκέλευε** λέγειν ὃ τι βούλοιο. ὃ δὲ αὐτὸν **εἰρώτα** λέγων (...) ὃ δὲ εἶπε ... (1.88.2-3) ‘Kyros verzocht hem (Kroisos) vol moed te zeggen wat hij maar wilde. Hij (Kroisos) vroeg hem door te zeggen (...) en hij (Kyros) zei ...’ Het imperfectum ‘ἐκέλευε’ moet hier voltooid zijn bij de eerstvolgende handeling in het narratief, ‘εἰρώτα’. Hetzelfde geldt voor het imperfectum ‘εἰρώτα’ dat afgerond is blijkens εἶπε. De imperfecta in deze passage worden met het praesensaspect weergegeven, omdat volgens Herodotos het resultaat van Kyros’ verzoek en Kroisos’ vraag van belang is; deze handelingen zijn immers al voltooid, maar het praesensaspect impliceert continuïteit van de handelingen in het narratief, waardoor de aandacht van het publiek getrokken wordt naar de reactie op de uitspraken.

1.2.2 Performatieve werkwoorden

In de gevallen dat een spreker ervoor kiest de gevolgen van een *verbum dicendi* te benadrukken, kan deze dus een imperfectum gebruiken. Dan is de handeling die het werkwoord uitdrukt niet het belangrijkste in de informatieoverdracht, maar de reactie(s) die de handeling met zich meebrengt. In deze gevallen slaat een spreker dus twee vliegen in één klap: niet alleen presenteert de spreker een uitspraak, maar deze impliceert tegelijkertijd een reactie van de toehoorder.

Dat er in het Oudgrieks op die manier gebruik kan worden gemaakt van het praesensaspect wordt mogelijk gemaakt door de performatieve eigenschap van werkwoorden. Deze eigenschap betekent dat op het moment dat er gesproken wordt er tegelijkertijd iets bewerkstelligd wordt met deze uitspraak: de uitspraak creëert een nieuwe stand van zaken waarop gereageerd moet worden. Dit soort uitspraken wordt in de pragmatiek performatieve uitspraken genoemd (Trask & Stockwell 2007, 210). Een performatieve uitspraak is bijvoorbeeld de zin ‘ik verklaar u hierbij tot man en vrouw’: op het moment dat een bevoegd persoon deze zin uitsprekt onder de juiste voorwaarden, bewerkstelligt deze persoon dat een tweetal mensen vanaf dat moment getrouwd is.

Zulke uitspraken moeten wel aan bepaalde voorwaarden voldoen om een performatieve waarde te hebben. Dit worden in de pragmatiek de voorwaarden van succes (*felicity conditions*) genoemd (Saeed 2003, 224). Deze bestaan uit (A) twee achtergrondvoorwaarden en (B) twee voorwaarden van uitvoering: (A1) er moeten geaccepteerde, vastgestelde procedures bestaan waarin de juiste omstandigheden,

uitspraken en personen samen tot een vooraf bepaald effect leiden; (A2) deze omstandigheden en personen moeten geschikt zijn voor de beoogde procedure; (B1) de procedure moet door alle participanten juist worden uitgevoerd; en (B2) de procedure moet volledig worden uitgevoerd (Ibidem, 224-25).

1.2.3 Performatief κελεύω

Het werkwoord ‘κελεύω’ kan op dezelfde manier ingezet worden door een spreker onder deze omstandigheden. Uit de volgende passage over Egyptische deserteurs die naar Ethiopië vluchten, komt naar voren hoe dit werkwoord als performatief werkwoord kan fungeren:

[3] οὗτοι ἐπεῖτε ἐς Αἰθιοπίην ἀπίκοντο, διδοῦσι σφέας αὐτοῦς τῷ Αἰθιόπων βασιλεί, ὃ δὲ σφέας τῷδε ἀντιδωρέεται· ἧσάν οἱ διάφοροι τινὲς γεγονότες τῶν Αἰθιόπων· τούτους **ἐκέλευε** ἐξελόντας τὴν ἐκείνων γῆν οἰκέειν. τούτων δὲ **ἔσοικισθέντων** ἐς τοὺς Αἰθίοπας ἡμερώτεροι γεγόνασι Αἰθίοπες, ἧθεα μαθόντες Αἰγύπτια. (II.30.5)

*‘Nadat [de Egyptische deserteurs] aan waren gekomen in Ethiopië, gaven ze zichzelf aan de koning van de Ethiopiërs. Hij begiftigde hen met het volgende. Sommigen van de Ethiopiërs waren opstandig tegen hem geworden. Hij **beval** de deserteurs om hen te verdrijven en hun land te bewonen. Nadat ze (de deserteurs) zich onder de Ethiopiërs **gevestigd hadden**, zijn de Ethiopiërs beschaafder geworden, omdat ze Egyptische gebruiken hadden geleerd.’*

De koning van de Ethiopiërs is bevoegd bevelen te geven en de procedure die hij opdraagt aan de Egyptische deserteurs om uit te voeren, vindt onder de juiste omstandigheden plaats, omdat zij zichzelf aan hem hebben overgeleverd. Het bevel om de opstandelingen te verdrijven en hun land te bewonen is daarnaast uitvoerbaar en controleerbaar. Op die manier is aan de eerste voorwaarde (A) van performatieve uitspraken voldaan.

Blijkens het aoristusparticipium ‘ἔσοικισθέντων’ zijn de taken die de Ethiopische koning had opgedragen uitgevoerd door de Egyptische deserteurs. In deze passage is dus ook de tweede voorwaarde (B) voldaan, omdat de performatieve uitspraak ‘bevelen’ blijkens de context volledig is uitgevoerd. Op het moment dat de Ethiopische koning het bevel uitspreekt, ontstaat de aanwezigheid van taken die door de deserteurs uitgevoerd moeten worden. Op

die manier doet de Ethiopische koning dus een performatieve uitspraak in de omschrijving van Herodotos.

Ook in directe rede komt het performatief gebruik van het werkwoord 'κελεύω' naar voren in Herodotos' *Historiën*. De volgende passage gaat over de hoveling Harpagos die door de Perzische koning Astyages is opgedragen om het kind van diens dochter te doden (zie ook passage [2]). De reden is dat Astyages een voorspellende droom heeft gehad die door de zieners geïnterpreteerd is als een waarschuwing voor de nakomeling van zijn dochter die hem van de troon zou werpen. Om zo'n verschrikkelijke daad zelf niet te hoeven verrichten, ontbiedt Harpagos daarom een koeienherder om hem op te leggen het kindje in de bergen achter te laten waar de meeste wilde dieren leven:

[4] ἐπεὶ ὧν ὁ βουκόλος σπουδῆ πολλῇ καλεόμενος ἀπίκητο, ἔλεγε ὁ Ἄρπαγος τάδε. **“ΚΕΛΕΥΕΙ** σε Ἀστυάγης τὸ παιδίον τοῦτο λαβόντα θεῖναι ἐς τὸ ἐρημότατον τῶν ὀρέων, ὅκως ἂν τάχιστα διαφθαρεῖ· καὶ τάδε τοι **ἔΚΕΛΕΥΣΕ** εἰπεῖν, ἦν μὴ ἀποκτείνης αὐτὸ ἀλλὰ τεῷ τρόπῳ περιποιήσης, ὀλέθρῳ τῷ κακίστῳ σε διαχρήσεσθαι. ἐπορᾶν δὲ ἐκκείμενον τέταγμαί ἐγώ.” (I.110.3)

*‘Toen de koeienherder die ontboden was dus met veel haast gearriveerd was, zei Harpagos het volgende: ‘Astyages **beveelt** je dit kind mee te nemen en in de meest afgelegen berg te plaatsen, met de bedoeling dat het zo snel mogelijk sterft. Hij **beval** me ook tegen je te zeggen dat, als je dit kind niet doodt, maar het op de een of andere manier in leven zal laten, dan zul je de meest verschrikkelijke dood ondergaan. Ikzelf heb de taak om het kind onbeschut te zien liggen.’*

De koeienherder is de onderdaan van Harpagos die zelf de hoveling is van de Perzische koning. In die rol heeft hij de macht over de koeienherder om het bevel dat de Perzische koning heeft gegeven aan de koeienherder te verkondigen. De koeienherder kent daarnaast geschikte gebergten om het kind achter te laten, omdat hij daar zijn kudde laat grazen. De procedure die hier wordt uitgevoerd, het bevel geven om het kind mee te nemen en in het meest afgelegen gebergte te leggen met de bedoeling het te laten sterven, is daarom onder de juiste omstandigheden en met de juiste personen voltrokken. Daarmee voldoet Astyages' bevel, dat Harpagos in deze passage aan de koeienherder overdraagt, aan voorwaarde A van de succesvoorwaarden van performatieve uitspraken (zie §1.2.2). Aan voorwaarde B, het volledig

en correct uitvoeren van de procedure, is tevens voldaan, omdat Harpagos het bevel in zijn geheel uitspreekt terwijl de koeienherder aanwezig is.

Het praesens 'κελεύει' presenteert Astyages' bevel actueel op het moment dat Harpagos deze woorden uit richting de koeienherder. Het praesensaspect is hier op zijn plaats, omdat na het geven van het bevel het aan de koeienherder is om het bevel uit te voeren. Middels dit aspect refereert Harpagos dus aan de uitvoering van het bevel. De aoristus 'έκέλευσε' heeft een andere functie: het refereert aan de voltooidheid van het bevel, omdat zodra Harpagos deze zin uitspreekt, het Astyages' bevel om dit tegen de koeienherder te zeggen, uitvoert. In tegenstelling tot het praesens 'κελεύει' refereert de aoristus 'έκέλευσε' niet aan de uitvoering van het bevel middels de eventualiteit die de aoristus impliceert. In het tweede hoofdstuk zal verder ingegaan worden op de discrepantie tussen het gebruik van het imperfectum en de aoristus van dit werkwoord.

1.3 Conclusie

Praesens- en aoristusaspect in het Oudgrieks komt essentieel neer op twee basiswaarden: het praesensaspect geeft onvoltooidheid weer, terwijl het aoristusaspect voltooidheid weergeeft. Deze waarden moeten bezien worden vanuit het perspectief van de auteur dat op te maken is uit het narratief dat zich in de tekst bevindt. In verschillende contexten kunnen deze waarden vervolgens verschillende interpretaties van de betreffende werkwoordsaspecten teweegbrengen. Het praesensaspect kan zo continuïteit van een handeling in het narratief impliceren en het aoristusaspect de eventualiteit ervan. Voor de interpretatie van werkwoordsaspect is in sommige contexten tevens lexicaal aspect van belang. Lexicaal aspect van werkwoorden kan gedefinieerd worden aan de hand van twee begrippen: telisch en atelisch. Opnieuw kan de context invloed hebben op het lexicaal aspect van een werkwoord. Omdat het gebruik van het praesens- en aoristusaspect in narratief sterk afhankelijk is van context, kan discourseanalyse bij uitstek inzicht bieden in dit gebruik.

Het werkwoord, κελεύω, dat in dit onderzoek centraal staat, behoort tot de categorie van *verba dicendi*. Daarnaast is dit werkwoord een performatief werkwoord. Performatieve werkwoorden bewerkstelligen een handeling met het doen van een uitspraak. Het gebruik van het werkwoord 'κελεύω' refereert daarom aan zowel het uitspreken van een verzoek of bevel als aan de uitvoering van dat verzoek of bevel. Dit heeft gevolgen voor Herodotos' gebruik van

werkwoordsaspect bij dit werkwoord. Het voorgaande vormt de basis van de analyses die in het tweede hoofdstuk van dit onderzoek uitgevoerd worden.

2. Continuïteit in Herodotos' narratieve discourse

In het tweede hoofdstuk van dit onderzoek gaat §2.1 ten eerste in op de geïmpliceerde continuïteit die het imperfectum teweeg kan brengen enerzijds en de eventualiteit die de aoristus kan impliceren anderzijds. Middels analyses van passages uit Herodotos' *Historiën* waarin imperfecta en aoristi van 'κελεύω' voorkomen, legt deze paragraaf uit wat de waarden 'onvoltooidheid' en 'voltooidheid' in narratief teweeg kunnen brengen. Ten tweede staat in §2.2 het imperfectum centraal als discoursefunctie in Herodotos' narratief. De manier waarop Herodotos het imperfectum gebruikt als discoursefunctie hangt nauw samen met de geïmpliceerde continuïteit van het imperfectum. Vervolgens behandelt §2.3 een kwestie omtrent caput I.80, waarin het in de overlevering niet duidelijk is of er een aoristus of imperfectum van 'κελεύω' gebruikt wordt. De gevolgen komen aan bod die de keus voor beide verleden tijdsvormen afzonderlijk kan hebben voor de interpretatie van het caput. Er zal beargumenteerd worden waarom de aoristus in dit caput de betere keus vormt. Tenslotte sluit dit hoofdstuk af met een samenvattende conclusie in §2.4. Uit discourseanalyses die in dit hoofdstuk aan bod komen, zal blijken dat het imperfectum van 'κελεύω' als discoursefunctie door Herodotos ingezet kan worden om de aandacht van het publiek te vestigen op de gevolgen van zowel het geven van het bevel als de uitvoering ervan.

2.1 Continuïteit versus eventualiteit

In het vorige hoofdstuk is beargumenteerd dat het imperfectum als verleden tijdsvorm met het praesensaspect als basiswaarde onvoltooidheid heeft (§1.1.1). Daarnaast is gesteld dat het imperfectum continuïteit van de handeling kan impliceren binnen een aantal contexten (§1.1.2). In deze paragraaf wordt verder ingegaan op de implicatie van continuïteit van het imperfectum. Hierbij staat centraal hoe dit werkt bij het gebruik van het performatief werkwoord 'κελεύω'. Ook eventualiteit van de handeling die middels het gebruik van de aoristus geïmpliceerd wordt, wordt hiertoe nader bekeken. Dit wordt gedaan met de bedoeling om de werking van continuïteit en eventualiteit in Herodotos' narratief tegen elkaar af te kunnen zetten.

2.1.1 Continuïteit

Zoals het eerste hoofdstuk van dit onderzoek uiteen heeft gezet, kan het imperfectum van *verba dicendi* refereren aan een reactie op de desbetreffende uitspraak. Een spreker heeft daarnaast ook de keus om het doen van uitspraken in de verleden tijd met een aoristus weer te geven. In dat geval presenteert de spreker het doen van een uitspraak als plaatsvindend in het verleden zonder dat deze het publiek ervan op de hoogte wil brengen dat de uitspraak een reactie of resultaat teweeg kan brengen op het spreekmoment. In narratieve tekst is een reactie of resultaat volgens de spreker dan niet van belang voor het narratief. Natuurlijk is spraak het middel waarmee informatie uitgewisseld wordt en actoren op elkaar kunnen reageren. Het is dan ook niet zo dat, als een spreker het doen van een uitspraak in de verleden tijd met een aoristus weergeeft, deze suggereert dat er geen reactie of resultaat heeft plaatsgevonden. Als een spreker daarentegen het publiek wil attenderen op het performatieve aspect van een uitspraak, namelijk dat er informatie impliciet beschikbaar is gemaakt waarop gereageerd kan worden op het moment van spreken, dan gebruikt de spreker een imperfectum.

In die gevallen hoeft het gebruik van het imperfectum niet op een tijdsduur in het verleden te duiden, ook al is dat wel mogelijk. In essentie geeft het imperfectum dan aan dat er een verdere behandeling plaatsvindt van de uitspraak; er volgt een reactie op de uitspraak om tot voltooiing van de uitspraak als handeling te komen. Dat kan een antwoord zijn op een vraag, een reactie op een nieuwsbericht of de uitvoer van een verzoek of bevel. Deze waarde van het imperfectum betreft dus middels imperfectiviteit *continuïteit* van de handeling. Met dit begrip doel ik niet op enige tijdsduur van de handeling, maar juist op de implicatie dat de handeling van belang is in het verdere verloop van het narratief. Die continuïteit wijst er niet alleen op dat door het publiek een reactie te verwachten is, maar ook dat er gevolgen van de handeling zijn in het vervolg van het narratief. In de volgende passage over de inname en plundering van Kroisos' stad Sardis komt dit naar voren:

[5] ἰδόμενος τοὺς Πέρσας τὸ τῶν Λυδῶν ἄστῳ κεραιζοντας εἶπε “ὦ βασιλεῦ, κότερον λέγειν πρὸς σὲ τὰ νοέων τυγχάνω ἢ σιγᾶν ἐν τῷ παρεόντι χρή;” Κῦρος δὲ μιν θαρσέοντα ἐκέλευε λέγειν ὅ τι βούλοιο. ὁ δὲ αὐτὸν εἰρώτα λέγων “Οὗτος ὁ πολλὸς ὄμιλος τί ταῦτα πολλῇ σπουδῇ ἐργάζεται;” ὁ δὲ εἶπε “Πόλιν τε τὴν σὴν διαρπάζει καὶ χρήματα τὰ σὰ διαφορέει.” Κροῖσος δὲ ἀμείβετο “Οὔτε πόλιν τὴν ἐμὴν οὔτε χρήματα

τὰ ἐμὰ διαρπάζει· οὐδὲν γὰρ ἐμοὶ ἔτι τούτων μέτα· ἀλλὰ φέρουσί τε καὶ ἄγουσι τὰ σά.” Κύρω δὲ ἐπιμελὲς ἐγένετο τὰ Κροῖσος εἶπε (I.88.2-89.1)

‘Toen [Kroisos] zag dat de Perzen de stad van de Lydiërs aan het plunderen waren, **zei** hij: ‘O koning, moet ik tegen u vertellen wat ik in mijn gedachten heb of moet ik op dit moment zwijgen?’. Kyros **verzocht** hem vol moed te zeggen wat hij maar wilde. Kroisos **vroeg** hem en zei: ‘waarmee is die grote menigte daar met veel ijver bezig?’. Kyros **zei**: ‘ze plundert jouw stad en voert jouw spullen af.’ Kroisos **antwoordde**: ‘ze plundert niet mijn stad of mijn bezittingen, want ik heb daarvan niets meer in mijn bezit, maar ze dragen jouw eigendommen en voeren ze weg.’ Wat Kroisos **gezegd had**, baarde Kyros zorgen.

De drie aoristi ‘εἶπε’ in deze passage geven neutraal weer dat de gesprekspartners Kroisos en Kyros het een en ander tegen elkaar zeggen. Dit is vooral merkbaar aan de eerste aoristus ‘εἶπε’, omdat Kroisos niet zozeer iets ‘zegt’, maar juist iets vraagt. Door de vraag van Kroisos weer te geven met het werkwoord ‘λέγω’ (zeggen) geeft Herodotos de illusie dat hij de uitspraak objectief weergeeft als een alwetende verteller. De laatste aoristus ‘εἶπε’ verwijst zelfs naar meerdere handelingen van Kroisos en heeft toch het aoristusaspect: Herodotos heeft er dus voor gekozen Kroisos’ uitspraken voltooid te omschrijven met een distributieve aoristus. Herodotos wijst met deze werkwoorden met aoristusaspect niet op de implicatie van de handeling, het spreken, maar representeert de handelingen als eventualiteiten (meer hierover in §2.1.2).

Interessanter zijn in deze passage de imperfecta, niet alleen omdat ze te midden staan van aoristi, en dus goed Herodotos’ keus voor werkwoordsaspect illustreren, maar ook omdat de handelingen die deze imperfecta representeren een impliciet resultaat veroorzaken. Het eerste imperfectum ‘ἐκέλευε’ duidt zowel op het doen van een verzoek door Kyros als op een uit te voeren verzoek door de aangesprokene, Kroisos. Dit verzoek is op dit moment in het narratief nog niet voltooid en er wordt een reactie op gegeven in de volgende zin, wanneer Kroisos een vraag stelt (εἰρώτα). Deze vraag heeft op zijn beurt weer een performatieve eigenschap en impliceert de aanwezigheid van een vraag die beantwoord moet worden. De handeling ‘vragen’ kan tot voltooiing komen op het moment dat er een antwoord gegeven wordt op de vraag. Dit antwoord geeft Kyros vervolgens en Herodotos representeert dit

‘antwoord’ met een aoristus van het werkwoord ‘λέγω’, wat Kroisos’ vraag tot voltooiing brengt in het narratief.

De imperfectiviteit van ἐκέλευε en εἰρώτα impliceert dus dat de performatieve reikwijdte van deze werkwoorden op dat punt in het narratief nog niet is voltooid. Op die manier creëren deze verleden tijdsvormen middels het praesensaspect een continuïteit in het narratief: de imperfecta attenderen het publiek erop dat de handelingen nog onvoltooid zijn en dat ze een reactie impliceren, en dus een vervolg hebben in het narratief. Dit fenomeen laat zien dat een auteur kan spelen met zijn keuze in werkwoordsaspect. Als een auteur namelijk de aandacht van het publiek wil vestigen op de performatieve waarde van een handeling en de reactie daarop, gebruikt deze een imperfectum. De aoristus daarentegen geeft een auteur de mogelijkheid de performatieve waarde van een werkwoord buiten beschouwing te laten en de aandacht van het publiek op andere onderdelen van het narratief te richten.

Het laatste imperfectum van passage [5] (ἀμείβετο) laat opnieuw blijken hoe Herodotos middels het imperfectum continuïteit creëert van zowel de handeling als de performatieve waarde van het werkwoord in het narratief. Het werkwoord ‘ἀμείβομαι’ (hier: antwoorden, reageren) refereert namelijk aan twee acties: de handeling zelf, het uitspreken van een antwoord, en de performatieve waarde, het creëren van een antwoord op een vraagstuk waarop opnieuw gereageerd kan worden. De performatieve waarde van ἀμείβετο wordt duidelijk, wanneer het resultaat van Kroisos’ antwoord in beschouwing wordt genomen: mede hierdoor wordt veroorzaakt dat Kyros zorgen krijgt over de verdeling van de buit (Κύρω δὲ ἐπιμελὲς ἐγένετο τὰ Κροῖσος εἶπε). Het praesensaspect van ‘ἀμείβετο’ zorgt er dus voor dat er continuïteit van Kroisos’ antwoord in het narratief aanwezig is tot het publiek geïnformeerd wordt over het gevolg ervan.

Bezien we nu passage [5] in de volledige context, dan blijkt het imperfectum ‘ἐκέλευε’ een nevenfunctie te hebben. Kyros’ verzoek aan Kroisos te zeggen wat hij wil, veroorzaakt namelijk dat Kyros een andere gemoedstoestand krijgt met betrekking tot de plundering van Sardis, zoals blijkt uit de eerste zin van caput I.89: Κύρω δὲ ἐπιμελὲς ἐγένετο τὰ Κροῖσος εἶπε (Wat Kroisos gezegd had, baarde Kyros zorgen). Hierdoor besluit Kyros om nader advies in te winnen bij Kroisos: μεταστησάμενος δὲ τοὺς ἄλλους, εἶρετο Κροῖσον ὅ τι οἱ ἐνορώη ἐν τοῖσι ποιευμένοισι. (I.89.1) (Nadat Kyros de anderen had weggestuurd, vroeg hij Kroisos wat hij observeerde in de dingen die gedaan werden.).

Kyros ontdoet zich dus van zijn huidige adviseurs (μεταστησάμενος δὲ τοὺς ἄλλους). In het vervolg van het narratief blijft Kroisos Kyros' adviseur, waardoor hij de kans krijgt in een later stadium om Sardis van de ondergang te redden (l.155 e.v.). De scène waarin beide mannen in passage [5] met elkaar in gesprek zijn, vormt dus de achtergrond waartegen keerpunten in het narratief gebeuren. Het imperfectum 'ἐκέλευε' luidt deze keerpunten in. Op die manier blijft de continuïteit van Kyros' verzoek in het narratief. Herodotos refereert in passage [5] niet alleen naar het uitspreken van het verzoek en de reactie daarop, maar ook naar de gevolgen die dit met zich meebrengt.

2.1.2 Eventualiteit

Tegenover de continuïteit die wordt gecreëerd middels het imperfectum staat de eventualiteit die weer wordt gegeven middels de aoristus. Anders dan het imperfectum geeft de aoristus immers voltooidheid weer van een handeling. Daarom kan Herodotos de aoristus gebruiken voor het weergeven van handelingen zonder het publiek erop te attenderen dat er een reactie volgt op de handeling. In het geval van *verba dicendi* kan een aoristus onder meer op niets anders dan de handeling zelf in de verleden tijd duiden. Dit is de neutrale weergave van de handeling in de verleden tijd. Deze 'neutrale' aoristus impliceert slechts de eventualiteit van een handeling: de voltrekking van de handeling zonder enige syntactische koppeling met andere werkwoordsvormen en zonder de implicatie van een handeling. Eventualiteiten van aoristi vormen weliswaar onderdelen van een narratief, maar enkel als individuele handelingen.

Wanneer Herodotos op deze manier de aoristus van het werkwoord 'κελεύω' gebruikt, kunnen we daarom deze aoristus interpreteren als een neutrale weergave van een bevel of verzoek die geen bijzondere aandacht richt van het publiek op het resultaat ervan. Uit het volgende voorbeeld over de huwelijkskandidaat Hippokleides, die als één van velen de hand probeert te winnen van Kleisthenes' dochter, komt naar voren dat de aoristus van 'κελεύω' ingezet wordt om de verzoeken die hij doet als niet meer dan stappen in het narratief te presenteren:

[6] ὡς δὲ ἀπὸ δείπνου ἐγίνοντο, οἱ μνηστῆρες ἔριν εἶχον ἀμφὶ τε μουσικῇ καὶ τῶ λεγομένῳ ἔς τὸ μέσον. προϊούσης δὲ τῆς πόσιος κατέχων πολλὸν τοὺς ἄλλους ὁ Ἴπποκλείδης ἐκέλευσέ οἱ τὸν ἀύλητὴν ἀύλησαι ἐμμελείην, πειθομένου δὲ τοῦ

αύλητέω ὀρχήσατο. καί κως ἐωυτῶ μὲν ἀρεστῶς ὀρχέετο, ὁ Κλεισθένης δὲ ὀρέων ὄλον τὸ πρῆγμα ὑπώπτει. μετὰ δὲ ἐπισχὼν ὁ Ἴπποκλείδης χρόνον ἐκέλευσε τινὰ τράπεζαν ἐσενεῖκαι, ἐσελθούσης δὲ τῆς τραπέζης πρῶτα μὲν ἐπ’ αὐτῆς ὀρχήσατο Λακωνικὰ σχημάτια, μετὰ δὲ ἄλλα Ἀττικά, τὸ τρίτον δὲ τὴν κεφαλὴν ἐρείσας ἐπὶ τὴν τράπεζαν τοῖσι σκέλεσι ἐχειρονόμησε. Κλεισθένης δὲ τὰ μὲν πρῶτα καὶ τὰ δεύτερα ὀρχεομένου, ἀποστυγέων γαμβρὸν ἄν οἱ ἔτι γενέσθαι Ἴπποκλείδεα διὰ τὴν τε ὄρχησιν καὶ τὴν ἀναιδείην, κατεῖχε ἐωυτόν, οὐ βουλόμενος ἐκραγῆναι ἐς αὐτόν· ὡς δὲ εἶδε τοῖσι σκέλεσι χειρονομήσαντα, οὐκέτι κατέχειν δυνάμενος εἶπε “ὦ παῖ Τισάνδρου, ἀπορχήσαό γε μὲν τὸν γάμον.” ὁ δὲ Ἴπποκλείδης ὑπολαβὼν εἶπε “Οὐ φροντὶς Ἴπποκλείδη.” ἀπὸ τούτου μὲν τοῦτο ὀνομάζεται. (VI.129.2-3)

‘Toen de huwelijkskandidaten met de maaltijd klaar waren, hielden ze in hun midden een wedstrijd in zowel muziek als in het gesproken woord. Terwijl het drinkgelag aanhield, overtrof Hippokleides de anderen verreweg en hij verzocht de fluitspeler om voor hem een lied te spelen, en toen de fluitspeler hem gehoorzaamde, danste Hippokleides. Hij was voor zichzelf waarschijnlijk wel bevallig aan het dansen, maar Kleisthenes die het hele gebeuren bekeek, koesterde argwaan. Na een poos dit gedaan te hebben (te hebben gedanst), verzocht Hippokleides iemand om een tafel naar binnen te brengen. Nadat de tafel naar binnen was gebracht, danste hij er eerst Lakonische danspassen op, en vervolgens andere Attische passen en ten derde zette hij zijn hoofd op de tafel en maakte met zijn benen gebaren. Terwijl Hippokleides het eerste en het tweede danste, hield Kleisthenes zich in, omdat hij niet tegen hem wilde uitvallen, ook al verafschuwde hij dat Hippokleides nog zijn schoonzoon zou kunnen worden door zijn dansen en schaamteloosheid. Zodra hij echter zag dat Hippokleides met zijn benen gebaren maakte, was hij niet meer in staat zich in te houden en zei: ‘kind van Tisandros, je hebt je huwelijk verdanst!’ Hippokleides antwoordde en zei: ‘Geen zorg voor Hippokleides!’ Sindsdien is dit een spreekwoord.’

Zowel de eerste aoristus ἐκέλευσε als de tweede worden vervolgd door participia (πειθομένου en ἐσελθούσης) die aangeven dat de verzoeken van Hippokleides worden ingewilligd. Eerder is al voorgekomen dat Herodotos bevestigt dat verzoeken of bevelen zijn uitgevoerd in het narratief (passages [3] en [5]). Opvallend is hier dus dat in deze gevallen gebruik wordt gemaakt van aoristi van ‘bevelen’, terwijl in de voorgenoemde passages telkens

imperfecta zijn gebruikt. Dat het imperfectum ingezet wordt om de reactie van (een) gesprekspartner(s) aan te geven, gaat in deze passage dus niet op.

Herodotos trekt juist de aandacht van het publiek naar de imperfecta 'ὀρχέετο' en 'ὑπώπτει' die achtergrondinformatie verschaffen over de tegengestelde gemoedstoestanden van de actoren Hippokleides en Kleisthenes. De eerste doet zichzelf namelijk een plezier met zijn dansen, terwijl de tweede hierdoor argwaan jegens hem krijgt. Het eerste imperfectum, ὀρχέετο, is in Herodotos' narratief de achtergrond waartegen Kleisthenes argwaan krijgt, wat weergegeven wordt met het tweede imperfectum, ὑπώπτει. Dit imperfectum vormt op zijn beurt de achtergrond waartegen de ontknoping van de scène volgt. De ontknoping van de gehele scène is niet zozeer het dansen van Hippokleides en de afkeurende reactie van Kleisthenes hierop, maar het antwoord dat Hippokleides aan het einde van het caput geeft: οὐ φροντὶς Ἴπποκλείδῃ. Dit is namelijk iets wat voor Herodotos interessant is: het praesens 'ὀνομάζεται' geeft aan dat het spreekwoord in zijn tijd nog steeds bestaat. De gehele scène heeft hem niet alleen de mogelijkheid verschaft om zijn narratief over Kleisthenes uiteen te zetten, maar ook de oorsprong van dit spreekwoord te achterhalen.

Omdat niet zozeer de verzoeken die Hippokleides doet van belang zijn in deze passage, maar juist zijn gedrag – hij verspeelt zijn kans op het huwelijk met Kleisthenes' dochter en creëert een spreekwoord – geeft Herodotos deze verzoeken met een aoristus weer. De aoristi 'ἐκέλευσε' representeren Hippokleides' verzoeken als eventualiteiten in het verleden. Ze zijn weliswaar de bouwstenen van Herodotos' narratief, maar het aoristusaspect duidt erop dat de verleden tijdsvormen geen syntactische koppelingen hebben met andere werkwoordsvormen. Er volgt dus geen aanvullende informatie op Hippokleides' verzoeken die Herodotos wil benadrukken.

2.2 Het imperfectum als discoursefunctie

In de *Status Quaestionis* van dit onderzoek is uiteengezet hoe Bakker (1997) en Bentein (2015; 2016) op basis van hun discourseanalyses beargumenteerd hebben dat werkwoordsaspect gebruikt kan worden om de aanwezigheid van de auteur wel of niet in de tekst kenbaar te maken. Ze hebben ook gesteld dat het imperfectum en de aoristus ervoor kunnen dienen om respectievelijk een intern en een extern perspectief te representeren door de auteur. Rijksbaron (1984, 17-18), Bentein (2015) en Van Emde-Boas et al. (2019, 428-29) hebben daarnaast geschreven dat het imperfectum van telische werkwoorden, en dan met name van

verba dicendi, gebruikt kan worden in narratief om de aandacht van het publiek te vestigen op een resultaat van, of antwoord op, de handeling die het imperfectum weergeeft. Deze theorieën hangen samen met werkwoordsaspect als discoursefuncties in narratieve tekst. In deze paragraaf beschouwen we nader hoe Herodotos gebruik maakt van het imperfectum en de aoristus als discoursefuncties.

2.2.1 Aanwezigheid

In §2.1 is uitgelegd hoe de aoristus van het performatieve werkwoord ‘κελεύω’ een eventualiteit kan weergeven en het imperfectum van dit werkwoord continuïteit van de handeling kan impliceren. Deze continuïteit richt de aandacht van het publiek op de afwikkeling van een verzoek of bevel: niet alleen de uitvoer ervan, maar ook de gevolgen van die uitvoer. Continuïteit komt niet alleen voor in narratief dat door Herodotos als alwetende verteller is geschreven, maar ook in directe rede. Het volgende voorbeeld dat dit illustreert, gaat over een koeherder aan wie de opdracht is gegeven het kleinkind te doden van de Perzische koning Astyages (vergelijk passage [4] in hoofdstuk 1.). Harpagos, een hoveling aan wie deze verschrikkelijke opdracht in eerste instantie was gegeven door de koning, schuift de taak door aan deze koeherder, omdat hij weet dat hij zijn koeien laat grazen vlakbij bergen waarin veel wild leeft. Wanneer hij het kind daar achter zou laten, zou het kind zeker sterven zonder iemands handen vuil te maken aan moord. Nadat de koeherder aan het hof deze taak op zich heeft genomen, reist hij haastig naar huis, omdat zijn vrouw hoogzwanger is. Hij vertelt het volgende aan zijn vrouw in directe rede over zijn bezoek aan het koninklijk paleis:

[7] ὡς δὲ τάχιστα ἐσῆλθον, ὀρέω παιδίον προκείμενον ἀσπαῖρόν τε καὶ κραυγανώμενον, κεκοσμημένον χρυσῶ τε καὶ ἐσθῆτι ποικίλῃ. Ἄρπαγος δὲ ὡς εἶδέ με, **ἐκέλευε** τὴν ταχίστην ἀναλαβόντα τὸ παιδίον οἴχεσθαι φέροντα καὶ θεῖναι ἔνθα θηριωδέστατον εἶη τῶν ὀρέων, φὰς Ἀστυάγεα εἶναι τὸν ταῦτα ἐπιθέμενόν μοι, πόλλ’ ἀπειλήσας εἰ μὴ σφεα ποιήσαιμι. (I.111.)

‘Zodra ik in alle haast binnenkwam, zag ik een spartelend en huilend kind liggen dat getooid was met goud en een bontgekleurd kleed. Zodra Harpagos me zag, beval hij me zo snel mogelijk het kind op te pakken, het weg te dragen en het te plaatsen waar de meest wildrijke berg was. Hij zei dat het Astyages was die me dit opgedragen had en hij heeft me met veel gedreigd voor het geval dat ik dit niet zou doen.’

Het voegwoord 'ὥς' in combinatie met de aoristus 'εἶδε' geeft immediativiteit weer: Harpagos geeft meteen bevelen aan de koeherder na hem te hebben gezien. Het imperfectum 'ἐκέλευε' geeft in deze passage herhaling weer, omdat Harpagos de koeherder oplegt om het kind zowel weg te dragen als het te plaatsen in de bergen. Daarnaast geeft het imperfectum hier de onvoltooidheid van het bevel weer: op het moment dat de koeherder tegen zijn vrouw praat, is Harpagos' bevel om het kind in een wildrijk gebergte te leggen niet uitgevoerd. Op die manier impliceert de koeherder de continuïteit van het bevel op het spreekmoment, het moment dat hij in gesprek is met zijn vrouw. Dit zorgt ervoor dat het bevel, dat nog op uitvoering wacht, aanwezig is op het spreekmoment. Die aanwezigheid wordt nog levendiger wanneer de koeherder het kind aan zijn vrouw laat zien: νῦν τε ὅδε ἐστί (en dit is hem (het kind) nu) (I.111.5). Door het kind aan zijn vrouw te laten zien, maakt de koeienherder duidelijk aan haar dat het bevel dat hem is opgelegd (nog) niet tot uitvoering is gekomen; het kind leeft immers nog.

Middels het imperfectum 'ἐκέλευε' refereert de koeienherder tegelijkertijd aan de gevolgen die dit bevel met zich meebrengt. Als de koeienherder een aoristus zou gebruiken, zou hij het bevel presenteren alsof er niets tegen in te brengen is. Middels het imperfectum, echter, dat duidt op de continuïteit op de handeling, geeft hij zijn vrouw de kans op het bevel te reageren. Hierdoor maakt hij het mogelijk dat ook zijn vrouw invloed kan hebben op de gevolgen die het bevel teweegbrengen.

Tevens in Herodotos' narratieve discours, waarin hij zelf aan het woord is als alwetende verteller, kan zo'n continuïteit en daarmee aanwezigheid van een bevel voorkomen. In dat geval is het spreekmoment het moment dat het publiek de tekst tot zich neemt. Ik illustreer dit aan de hand van de volgende passage. Aristagores probeert Kleomenes zover te krijgen dat hij vanuit Sparta een expeditie op touw zet naar Klein-Azië om de Perzische koning te overheersen. Omdat de tocht maar liefst drie maanden duurt, wijst Kleomenes hem af en gaat zijn paleis binnen. Aristagores doet echter nog een poging hem te overtuigen:

[8] Ὁ μὲν δὴ Κλεομένης ταῦτα εἶπας ἦε ἐς τὰ οἰκία, ὁ δὲ Ἀρισταγόρης λαβὼν ἰκετηρίην ἦε ἐς τοῦ Κλεομένεος, ἐσελθὼν δὲ ἔσω ἄτε ἰκετεύων ἐπακοῦσαι **ἐκέλευε** τὸν Κλεομένεα ἀποπέμψαντα τὸ παιδίον· προσεστήκει γὰρ δὴ τῷ Κλεομένει ἡ θυγάτηρ, τῇ οὖνομα ἦν Γοργώ· τοῦτο δὲ οἱ καὶ μοῦνον τέκνον ἐτύγχανε ἐὸν ἐτέων ὀκτῶ ἢ ἐννέα

ἡλικίην. Κλεομένης δὲ λέγειν μιν **ἐκέλευε** τὰ βούλεται μηδὲ ἐπισχεῖν τοῦ παιδίου εἵνεκα. ἐνθαῦτα δὴ ὁ Ἀρισταγόρης ἄρχετο ἐκ δέκα ταλάντων ὑπισχνεόμενος, ἦν οἱ ἐπιτελέση τῶν ἐδέετο. ἀνανεύοντος δὲ τοῦ Κλεομένου προέβαινε τοῖσι χρήμασι ὑπερβάλλων ὁ Ἀρισταγόρης, ἐς οὗ πενήκοντά τε τάλαντα ὑπεδέδεκτο καὶ τὸ παιδίον **ἠύδάξατο** “Πάτερ, διαφθερέει σε ὁ ξεῖνος, ἦν μὴ ἀποστάς ἴης.” ὁ τε δὴ Κλεομένης ἠσθεὶς τοῦ παιδίου τῆ παραινέσει ἦε ἐς ἕτερον οἴκημα, καὶ ὁ Ἀρισταγόρης ἀπαλλάσσετο τὸ παράπαν ἐκ τῆς Σπάρτης, οὐδέ οἱ ἐξεγένετο ἐπὶ πλέον ἔτι σημῆναι περὶ τῆς ἀνόδου τῆς παρὰ βασιλέα. (V.51)

*‘Kleomenes ging dus zijn paleis binnen na dit gezegd te hebben, maar Aristagores deed een smekelingenkleed om en ging naar Kleomenes’ paleis. Nadat hij binnen was gekomen, **verzocht** hij Kleomenes om te luisteren na zijn kind weggestuurd te hebben: naast Kleomenes stond namelijk zijn dochter die de naam Gorgo had. Dit kind was het enige dat hij gekregen had en het was acht of negen jaar oud. Kleomenes **verzocht** hem te zeggen wat hij wilde en zich niet in te houden wegens het kind. Toen begon Aristagores dus vanaf de tien talenten te beloven, als Kleomenes voor hem zou uitvoeren wat hij van hem vroeg. Telkens wanneer Kleomenes nee schudde, bood Aristagores steeds meer geld, totdat hij vijftig talenten had geboden en het kind **schreeuwde**: ‘vader, de vreemdeling zal je ruïneren, als je hem niet verlaat en weggaat.’ Kleomenes was vervolgens blij met de waarschuwing van zijn kind en ging naar een andere kamer, en Aristagores verliet Sparta definitief en hij kreeg geen kans meer om de tocht naar de koning uit te leggen.’*

Het praesensaspect van het eerste imperfectum ‘ἐκέλευε’ heeft een dubbele functie: enerzijds geeft het aan dat het verzoek niet volledig tot voltooiing komt, omdat Kleomenes zijn dochter niet wegstuurt, en anderzijds impliceert de imperfectiviteit van het verzoek uitgestelde effectuering. De effectuering van het verzoek om Aristagores aan te horen, vindt plaats tot het moment dat het kindje haar vader waarschuwt voor de vreemdeling, wat Herodotos weergeeft met een aoristus (ἠύδάξατο).

Op dezelfde manier fungeert het tweede imperfectum ‘ἐκέλευε’ als indicatie dat Kleomenes’ verzoek aan Aristagores om te zeggen wat hij wil zonder zich in te houden in het bijzijn van het kind een effect teweeg zal brengen in het narratief. Ook de effectuering van dit verzoek wordt uitgesteld en vindt plaats tot de waarschuwing van Gorgo. De aoristus

‘ἠὺδάξατο’ vormt de ontknoping van deze scène en brengt de verzoeken die beide mannen aan elkaar doen tot een einde. Tevens vindt met deze waarschuwing het keerpunt in de scène plaats: ondanks Aristagores’ succesvolle poging om Kleomenes nog eenmaal naar hem te laten luisteren, wijst Kleomenes nu definitief Aristagores’ pleidooi af, waarop Aristagores niet meer in staat is zijn plannen voor te leggen in Sparta. Op die manier heeft Herodotos aanwezigheid van in te willigen verzoeken middels de continuïteit die het praesensaspect impliceert in zijn narratief gebracht.

Bakker (1997, 28) zou dit fenomeen verklaren als het willen impliceren van een geveinsde aanwezigheid van de auteur in het narratief. Bentein (2015, 226, 239-40; 2016, 26-28) zou het in dezelfde lijn verklaren als een manier om een intern perspectief weer te geven, alsof de lezer zelf aanwezig is. De aanwezigheid waar ik op doel in het voorgaande betreft niet zozeer de aanwezigheid van de auteur of de lezer, maar eerder de aanwezigheid van een uitgestelde effectuering in het narratief, middels continuïteit van de handeling ‘bevelen’ of ‘verzoeken’ samen met de uitvoering daarvan, die een auteur of spreker bewust als hulpmiddel kan inzetten om de aandacht van het publiek dan wel (een) gesprekspartner(s) kan richten op het resultaat hiervan. In §2.2.2 wordt dit verder uitgediept.

2.2.2 Auteur en publiek

Om deze aanwezigheid in het narratieve discourse duidelijker te maken, wordt eerst teruggerepen op hoe de imperfectiviteit van het praesensaspect in narratief verklaard kan worden. Rijksbaron (1984, 18) haalt bijvoorbeeld de volgende passage aan over Megabazos die de Perzische koning Dareios *succesvol* overtuigt:

[9] Ταῦτα λέγων ὁ Μεγάβαζος **εὐπετέως ἔπειθε** Δαρεῖον (...) μετὰ δὲ πέμψας ἄγγελον ... (V.24.1)

*‘Door dit te zeggen **overtuigde** Megabazos Dareios **gemakkelijk** (...) Door vervolgens een boodschapper te sturen ...¹⁰*

Rijksbaron (Ibidem) legt uit dat de handeling ‘overtuigen’ hier succesvol is blijkens het woord εὐπετέως (gemakkelijk). Hij beargumenteert dat de auteur in dit soort gevallen een

---

¹⁰ Ik heb de woorden zelf vet gemaakt. Rijksbaron (1984, 18) onderstreept het woord ‘ἔπειθε’.

imperfectum gebruikt om de aandacht van het publiek te vestigen op de reactie van de gesprekspartner(s): *'the use of the imperfect suggests that the action and what follows, i.e. the reaction of the person addressed, are closely connected: the message is delivered, the request is made, the command given, but what does the addressee do as a result?'* (Ibidem).

Dit gebruik van het imperfectum door Herodotos komt, zoals gezegd (zie hoofdstuk 1.) tevens voor bij het werkwoord 'κελεύω'. De volgende passages, [10] en [11], bestaan samen uit één caput, namelijk III.16, waarin driemaal een verleden tijd van 'κελεύω' voorkomt. Het caput gaat over de Perzische koning Kambyses die zojuist Egypte heeft ingenomen en uit woede zijn voormalige tegenstander Amasis wil laten straffen die op dat moment al overleden is:

[10] Καμβύσης δὲ ἐκ Μέμφιος ἀπίκετο ἐς Σάιν πόλιν, βουλόμενος ποιῆσαι τὰ δὴ καὶ ἐποίησε. ἐπεῖτε γὰρ ἐσῆλθε ἐς τὰ τοῦ Ἀμάσιος οἰκία, αὐτίκα **ἐκέλευε** ἐκ τῆς ταφῆς τὸν Ἀμάσιος νέκυν ἐκφέρειν ἔξω· ὡς δὲ ταῦτα ἐπιτελέα **ἐγένετο**, μαστιγοῦν **ἐκέλευε** καὶ τὰς τρίχας ἀποτίλλειν καὶ κεντοῦν τε καὶ τᾶλλα πάντα λυμαίνεσθαι. ἐπεῖτε δὲ καὶ ταῦτα **ἔκαμον** ποιεῦντες (ὁ γὰρ δὴ νεκρὸς ἄτε τεταριχευμένος ἀντεῖχέ τε καὶ οὐδὲν διεχέετο), **ἐκέλευσέ** μιν ὁ Καμβύσης κατακαῦσαι, ἐντελλόμενος οὐκ ὄσια (III.16.1-2) *'Kambyses kwam vanuit Memphis aan in de stad Saïs, omdat hij wilde doen wat hij dan ook heeft gedaan. Zodra hij immers het paleis van Amasis binnenkwam, beval hij meteen het lijk van Amasis uit zijn grafkamer naar buiten te dragen. Toen dit volbracht was, beval hij het lijk niet alleen met de zweep te slaan, maar ook de haren uit te trekken, het te steken en op alle andere manieren te mishandelen. Nadat ze moe waren geworden door dit te doen (het lijk weerstond het immers, omdat het gebalsemd was, en viel ook helemaal niet uit elkaar), beval Kambyses om hem (Amasis) te verbranden, waarmee hij heiligschennende dingen beval'*

In dit caput wordt het werkwoord 'κελεύω' gebruikt om het narratief tot een climax op te bouwen. De aoristus 'ἐκέλευσε' duidt hier immers op een voor Herodotos belangrijke ontknoping in het narratief over de mishandeling van Amasis' lijk. Dit stelt hem namelijk in staat te vertellen over de religieuze Perzische en Egyptische perspectieven omtrent vuur (zie passage [11]).

Het eerste imperfectum ἐκέλευε wordt niet gevolgd door een reactie van een gesprekspartner, maar het bevel en de uitvoer ervan die dit imperfectum weergeven, zijn voltooid zoals blijkt uit het volgende zinsdeel met de aoristus ἐγένετο. Herodotos had dus kunnen kiezen voor het aoristusaspect voor dezelfde verleden-tijdsvorm. Het imperfectum is hier mijns inziens niet wegens immediativiteit gebruikt, omdat dit gebruik enkel voorkomt bij atelische werkwoorden (Van Emde-Boas et al. 2019, 429), maar ook omdat Herodotos in deze zin de immediatieve opvolging van de werkwoorden ἐσῆλθε en ἐκέλευε reeds weergeeft middels het bijwoord αὐτίκα, waardoor het gebruik van het imperfectum om immediativiteit te signaleren hier niet nodig is.

Het tweede imperfectum 'ἐκέλευε' heeft een herhalende waarde in zich: Kambyses geeft namelijk verscheidene bevelen. Daarnaast heeft dit imperfectum een conatieve waarde in zich, omdat de bevelen die Kambyses geeft, uiteindelijk niet het gewenste resultaat, het ruïneren van Amasis' lijk, tot gevolg hebben. Ook hier zou men kunnen beargumenteren dat het praesensaspect is gebruikt om het werkwoord een immediatieve waarde te geven, maar dezelfde tegenargumenten als bij het eerste imperfectum 'ἐκέλευε' in deze passage zijn van toepassing: het werkwoord 'ἐκέλευε' is atelisch en de immediativiteit wordt ditmaal geïmpliceerd met het voegwoord 'ὡς' (zodra, toen). Ook de handeling die dit imperfectum ἐκέλευε impliceert, is voltooid blijkens de context: we lezen de aoristus 'ἔκαμον' in het volgende zinsdeel gekoppeld met het voegwoord 'ἐπείτε' en het participium 'ποιεῦντες'. Hieruit wordt duidelijk dat de bevelen die Kambyses heeft gegeven om het lijk op elk mogelijke manier te mishandelen zijn uitgevoerd.

Het werkwoordsaspect van de twee imperfecta ἐκέλευε worden tevens om een andere reden door Herodotos gebruikt. Hij vormt daarmee namelijk zijn narratief: hij representeert Kambyses' geven van bevelen als onvoltooid om continuïteit van deze bevelen te creëren in zijn narratief. Hiermee bedoel ik dat middels het praesensaspect de effectuering van de bevelen wordt uitgesteld, waardoor het publiek erop wordt geattendeerd dat er resultaten volgen op de bevelen die Herodotos wil vermelden. Die hoeven niet enkel te bestaan uit antwoorden van (een) gesprekspartner(s) (Bentein 2015) of de uitvoering van het bevel (Rijksbaron 1984, 17-18; Van Emde-Boas et al. 2019, 428-29), maar deze resultaten volgen juist uit zowel de bevelen zelf – de handeling – als de uitvoer ervan – de reactie.

Deze stelling vraagt om nadere uitleg. Het tweede en laatste imperfectum ἐκέλευε in passage [10] anticipeert zo op het resultaat dat degenen aan wie het bevel is opgedragen

vermoeid zijn, en dat Amasis' lijk nog steeds niet voldoende mishandeld is. Op die manier is het voor het publiek dan ook geen verrassing dat Kambyses tenslotte beveelt (ἐκέλευσε) het lijk te verbranden. Door het narratief op deze manier op te bouwen en tot een climax te bewegen, aangegeven met een aoristus (ἐκέλευσε), met als eindpunt/-doel het verbranden van Amasis' lijk, krijgt Herodotos de mogelijkheid te vertellen over bewonderenswaardige zaken (θωμαστά). In zijn prooemium schrijft hij dat hij deze niet in vergetelheid wil laten geraken (I.1.1). De bewonderenswaardige zaken die hij wil benoemen zijn de Perzische en Egyptische perspectieven op vuur en goddelijkheid:

[11] Πέρσαι γὰρ θεὸν νομίζουσι εἶναι πῦρ. τὸ ὦν κατακαίειν γε τοὺς νεκροὺς οὐδαμῶς ἐν νόμῳ οὐδετέροισι ἐστὶ, Πέρσησι μὲν δι' ὃ περ εἴρηται, θεῶ οὐ δίκαιον εἶναι λέγοντες νέμειν νεκρὸν ἀνθρώπου· Αἰγυπτίοισι δὲ νενόμισται πῦρ θηρίον εἶναι ἔμψυχον, πάντα δὲ αὐτὸ κατεσθίειν τὰ περ ἂν λάβῃ, πλησθὲν δὲ αὐτὸ τῆς βορῆς συναποθνήσκειν τῷ κατεσθιομένῳ. οὐκὼν θηρίοισι νόμος οὐδαμῶς σφί ἐστὶ τὸν νέκυν διδόναι, καὶ διὰ ταῦτα ταριχεύουσι, ἵνα μὴ κείμενος ὑπὸ εὐλέων καταβρωθῆ. (III.16.2-4)

'De Perzen menen immers dat vuur een god is. Het verbranden van lijken valt dus voor beiden helemaal niet binnen hun wet. Voor de Perzen wegens wat gezegd is, omdat ze zeggen dat het onrechtvaardig is om het lijk van een mens toe te delen aan een god. Voor de Egyptenaren echter is het echter vastgesteld dat vuur een dier is met een ziel, dat al wat het beetneemt, opeet en dat het vol van het voedsel tegelijk sterft met wat het heeft opgegeten. Ze hebben dus helemaal niet het gebruik om hun lijk aan dieren te geven en daarom balsemen ze, om te voorkomen dat de gestorvene opgegeten wordt door wormen.'

Door het laatste bevel in passage [10] weer te geven met het aoristusaspect maakt Herodotos het tevens mogelijk om de scène over de mishandeling van Amasis' lijk af te sluiten en verder te gaan met een beschouwing die los staat van het narratief.

Nog een voorbeeld van imperfecta van 'κελεύω' die de aandacht van het publiek vestigen op het resultaat van zowel de handeling zelf als de uitvoer ervan zijn twee passages over de troonsbestijging van de Medische koning Deiokes en zijn bevel om zeven verdedigingsmuren om de stad Agbatana te bouwen:

[12] ὁ δ' **ἐκέλευε** αὐτοὺς οἰκία τε ἐωυτῶ ἄξια τῆς βασιληίης οἰκοδομῆσαι καὶ κρατῦναι αὐτὸν δορυφόροισι· **ποιεῦσι** δὴ ταῦτα οἱ Μῆδοι· **οἰκοδομέουσί** τε γὰρ αὐτῶ οἰκία μεγάλα τε καὶ ἰσχυρά, ἵνα αὐτὸς ἔφρασε τῆς χώρης, καὶ δορυφόρους αὐτῶ **ἐπιτρέπουσι** ἐκ πάντων Μήδων καταλέξασθαι. (1.98.2)

*'hij (Deiokes) **beval** hun niet alleen een paleis te bouwen waardig aan zijn koninkrijk, maar hem ook te versterken met lijfwachten. Dit **doen** de Meden vervolgens: ze **bouwen** namelijk voor hem een groot en sterk paleis waar hij zelf de plaats van heeft aangewezen en ze **staan** hem **toe** lijfwachten aan te stellen onder alle Meden.'*

Aan de hand van de praesentia historica ποιεῦσι, οἰκοδομέουσι en ἐπιτρέπουσι valt op te maken dat de bevelen die Deiokes geeft voltooid zijn in het narratief dat Herodotos hier presenteert. Mijns inziens gebruikt Herodotos hier het imperfectum 'ἐκέλευε', niet alleen omdat er sprake is van herhaling – Deiokes geeft twee bevelen – en omdat er een te verwachten reactie op het bevel volgt, maar ook omdat Herodotos van belang acht wat dit bevel teweegbrengt. Deiokes krijgt het namelijk voor elkaar dat er een groot en sterk paleis voor hem wordt gebouwd en dat hij beschermd wordt met zelf aangestelde lijfwachten. Herodotos vervolgt zijn opsomming van Deiokes' verordeningen om zijn paleis te laten omgorden met zeven kringen van verdedigingsmuren met het meest waardevolle in het midden:

[13] ὁ δὲ ὡς ἔσχε τὴν ἀρχήν, τοὺς Μήδους **ἠνάγκασε** ἐν πόλισμα ποιήσασθαι καὶ τοῦτο περιστέλλοντας τῶν ἄλλων ἦσσον ἐπιμέλεσθαι. **πειθομένων** δὲ καὶ ταῦτα τῶν Μήδων **οἰκοδομέει** τείχεα μεγάλα τε καὶ καρτερά ταῦτα τὰ νῦν Ἀγβάτανα κέκληται (...) κύκλων δ' ἐόντων τῶν συναπάντων ἐπτὰ, ἐν δὴ τῶ τελευταίῳ τὰ βασιλῆα ἔνεστι καὶ οἱ θησαυροί. (1.98.3, 5)

*'Zodra hij (Deiokes) in het bezit kwam van de macht, **dwong** hij de Meden één vesting te maken en, terwijl ze deze verdedigden, minder zorg te dragen voor de andere vestingen. Omdat de Meden ook hierin **gehoorzaamden**, **bouwde** hij niet alleen de grote, maar ook sterke verdedigingsmuren die nu Agbatana genoemd worden (...) Van de zeven cirkels die er zijn, bevinden zich in de laatste cirkel het koninklijk paleis en de schatkamers.*

In deze passage lezen we ἠνάγκασε, een aoristus. Door middel van het aoristusaspect markeert Herodotos met dit voltooide en op zichzelf staande werkwoord dat het narratief een vervolgstap maakt. Het praesens historicum (οἰκοδομέει) is het hoogtepunt van deze scène. Dit vormt het resultaat van Deiokes' bevelen in passage [12], omdat die onder andere het opdragen van de bouw van de muren mogelijk gemaakt hebben. Herodotos gebruikte in passage [12] mijns inziens niet alleen het imperfectum ἐκέλευε om een antwoord op Deiokes' bevelen te signaleren, maar ook om te anticiperen op een resultaat dat volgt op de uitvoer van de bevelen dat voor Herodotos' narratief van groter belang is. Hij kan hierdoor namelijk over de bewonderenswaardige vesting van Agbatana vertellen en schetsen hoe Deiokes gebruik heeft gemaakt van zijn nieuw verkregen macht: hij verzoekt of beveelt niet, maar dwingt (ἠνάγκασε) de Meden tot de bouw van de vesting. Hiermee presenteert hij Deiokes' macht als onbetwistbaar en absoluut.

Herodotos is op dit punt in het narratief nog niet klaar met het opnoemen van bewonderenswaardige dingen omtrent Deiokes. De verkrijging van het koningschap heeft Deiokes namelijk in staat gesteld middels ingenieuze verdedigingswerken en een bedachtzame stadsplanning, waaronder het plaatsen van de schatkamers in het veiligste deel van zijn vesting nabij het koninklijk paleis, als eerste een koningschap op te zetten waarin de koning volledig gerespecteerd wordt, boven iedereen staat en beschermd wordt tegen complotten:

[14] Ταῦτα μὲν δὴ ὁ Δηϊόκης ἑωυτῷ τε **ἐτείχεε** καὶ περὶ τὰ ἑωυτοῦ οἰκία, τὸν δὲ ἄλλον δῆμον πέριξ **ἐκέλευε** τὸ τεῖχος οἰκέειν. **οἰκοδομηθέντων** δὲ πάντων κόσμον τόνδε Δηϊόκης πρῶτος ἐστὶ ὁ **καταστησάμενος**, μήτε ἐσιέναι παρὰ βασιλέα μηδένα, δι' ἀγγέλων δὲ πάντα χρᾶσθαι, ὀρᾶσθαι τε βασιλέα ὑπὸ μηδενός, πρὸς τε τούτοισι ἔτι γελᾶν τε καὶ ἀντίον πτύειν καὶ ἄπασι εἶναι τοῦτό γε αἰσχρόν. ταῦτα δὲ περὶ ἑωυτὸν ἐσέμνυνε τῶνδε εἶνεκεν, ὅκως ἂν μὴ ὀρῶντες οἱ ὁμήλικες, ἐόντες σύντροφοί τε ἐκείνω καὶ οἰκίης οὐ φλαυροτέρης οὐδὲ ἐς ἀνδραγαθίην λειπόμενοι, λυπεοῖατο καὶ ἐπιβουλεύοιεν, ἀλλ' ἑτεροῖός σφι δοκέοι εἶναι μὴ ὀρῶσι. (1.99.1-2)

*'Dit **bouwde** Deiokes dus zowel voor zichzelf als om zijn eigen paleis heen, maar het overige volk **beval** hij om de muur heen te wonen. Nadat alles volgens die indeling **gebouwd** was, was Deiokes de eerste die **heeft bewerkstelligd** dat niemand*

binnenkomt bij de koning, hij over alles middels boodschappers moet worden geraadpleegd, dat de koning door niemand gezien wordt en het daarbovenop werkelijk ongehoord is voor iedereen om in zijn bijzijn te lachen of te spuwen. Dit heeft hij hierom in werking gesteld in zijn omgeving: om te voorkomen dat, als zijn leeftijdsgenoten, die niet alleen samen met hem zijn opgegroeid, maar ook uit een niet minder voorname familie komen noch onderdoen voor manhaftigheid, hem zien, niet bedroefd worden en tegen hem samenspannen, maar dat hij voor hen anders lijkt te zijn omdat ze hem niet kunnen zien.'

Het imperfectum ἐτείχεε herhaalt wat Herodotos heeft uitgelegd in caput I.98, geeft achtergrondinformatie en impliceert de herhaling van de handeling, omdat Deiokes in Agbatana zowel zijn paleis als de verdedigingsmuren bouwt. Het imperfectum ἐκέλευε levert echter nieuwe informatie, refereert aan een enkele handeling en is voltooid blijkens het aoristusparticipium οἰκοδομηθέντων dat erop volgt. Op dit bevel van Deiokes volgt geen expliciet antwoord, ook al weten we wel middels het participium οἰκοδομηθέντων dat zijn bevel uitgevoerd is. Herodotos maakt hier gebruik van een imperfectum om het publiek ervan op de hoogte te stellen dat dit bevel een uitgestelde effectuering heeft: het resultaat van zowel het geven van het bevel als de uitvoer ervan zorgt ervoor dat Deiokes de eerste koning is die zich effectief beveiligd tegen complotten van de adel. Op die manier refereert Herodotos aan een uitgestelde effectuering in zijn narratief waarmee hij de aandacht van het publiek wendt tot de gevolgen van Deiokes' bevel.

Het gebruik van het imperfectum zie ik hier dus niet zozeer als een manier om nadruk te leggen op het directe resultaat van de handeling (Rijksbaron 1984, 17-18; Van Emde-Boas et al. 2019, 428-29) of om een reactie van (een) gesprekspartner(s) te impliceren (Bentein 2015). Het is eerder een manier om het publiek erop te attenderen dat de auteur nadere informatie zal geven over het effect van niet alleen de uitvoer van de handeling (bevelen), maar ook de uitvoer ervan.

2.2.3 Multipliciteit

De imperfecta van het werkwoord 'κελεύω' in passages [10] en [12] laten naar voren komen dat werkwoordsaspect in een aantal gevallen verscheidene interpretaties kan veroorzaken. Aangezien het imperfectum meerdere waarden van het praesensaspect kan benadrukken,

noem ik dit de multipliciteit van het imperfectum. Om duidelijker te laten zien dat Herodotos inderdaad handig gebruik maakt van meerdere waarden van het imperfectum van ‘κελεύω’ haal ik nogmaals passage [1] aan, waarin Herodotos vertelt hoe Kroisos Solon wegstuurt van zijn hof na meermaals verhalen van Solon te hebben gehoord over mensen die volgens hem voorspoedig waren:

[1] Ταῦτα λέγων τῷ Κροίσῳ οὐ κως οὔτε **ἐχαρίζετο**, οὔτε λόγου μιν ποιησάμενος οὐδενὸς ἀποπέμπεται, κάρτα δόξας ἀμαθέα εἶναι, ὅς τὰ παρεόντα ἀγαθὰ μετεῖς τὴν τελευτὴν παντὸς χρήματος ὀρᾶν **ἐκέλευε**. (I.33)

*‘Terwijl Solon dit vertelde aan Kroisos, **stelde** hij, denk ik, Kroisos niet **tevreden**, noch had Kroisos enige aandacht aan hem besteed en stuurde hem weg, omdat hij hem ontzettend dom achtte, die na al het goede dat voorhanden was genegeerd te hebben, **beval** het einde van elk geval te bekijken.’*

Beide dikgedrukte imperfecta, ἐχαρίζετο en ἐκέλευε, kunnen, zoals gezegd in hoofdstuk 1., duiden op de herhaling van de handelingen: Solon vertelde *meermaals* over voorspoedige personen in de voorgaande capita en liet Kroisos *meermaals* blijken dat het na iemands overlijden pas mogelijk is voorspoed te meten (I.30-32). In het geval van ἐκέλευε is het tegelijkertijd mogelijk dit imperfectum te interpreteren als conatief, omdat het Solon niet lukt om Kroisos zo ver te krijgen dat hij het einde van elk ding beziet om de voorspoed ervan te meten. Dit heeft vervolgens fatale gevolgen voor Kroisos en zijn zoon, zoals Herodotos uitlegt:

[15] Μετὰ δὲ Σόλωνα οἰχόμενον ἔλαβε ἐκ θεοῦ νέμεσις μεγάλη Κροῖσον, ὡς εἰκάσαι, ὅτι ἐνόμισε ἐσωτὸν εἶναι ἀνθρώπων ἀπάντων ὀλβιώτατον. (I.34.1)

‘Nadat Solon was weggegaan, beving Kroisos een grote wraakzucht van een god, waarschijnlijk omdat hij zichzelf als de meest voorspoedige van alle mensen beschouwde.’

De imperfectiviteit en daarmee de uitgestelde effectuering die het imperfectum ‘ἐκέλευε’ impliceert in passage [1] komt hier tot haar ontknoping. Naast de voorgenoemde functies die dit imperfectum vervult, kan Herodotos middels het praesensaspect hier tegelijkertijd de aandacht van het publiek vestigen op het resultaat van Solons poging om Kroisos ervan te

overtuigen dat hij voorspoed in een ander daglicht moet beschouwen. Dit bewerkstelligt Herodotos middels de aanwezigheid van een uitgestelde effectuering.

2.3 Het bijzondere geval van I.80.2

Herodotos gebruikt een verleden tijdsvorm van het werkwoord ‘κελεύω’ in caput I.80 van zijn *Historiën*. De Loeb-versie (1926, 100) heeft echter een aoristus (ἐκέλευσε) in de tekst, terwijl de versie van Marchant (1904/1961, 48) een imperfectum (ἐκέλευε) in de tekst heeft. Geen van beide tekstedities leveren kritische noten op dit werkwoord. Zelfs het commentaar van How & Wells (1989) noemt deze kwestie niet. In de volgende paragraaf worden de implicaties uiteengezet die praesensaspect enerzijds en aoristusaspect anderzijds van deze verleden tijdsvorm voor het narratief hebben.

Caput I.80 behandelt de slag voor de stad Sardis tussen de Perzische koning Kyros en de Lydische koning Kroisos. Het Lydische leger is afhankelijk van zijn cavalerie, omdat deze het sterkste contingent vormt van het leger (I.80.4). De adviseur van Kyros, Harpagos, die voorheen de onderdaan van Astyages was, stelt voor de kamelen die de voorraden van het leger meedragen in de strijd in te zetten:

[16] ἐνθαῦτα ὁ Κῦρος ὡς εἶδε τοὺς Λυδοὺς ἐς μάχην τασσομένους, καταρρωδήσας τὴν ἵππον **ἐποίησε** Ἀρπάγου ὑποθεμένου ἀνδρὸς Μήδου τοιόνδε· ὅσαι τῶ στρατῶ τῶ ἐωυτοῦ **εἶποντο** σιτοφόροι τε καὶ σκευοφόροι κάμηλοι, ταύτας πάσας ἀλίσας καὶ ἀπελῶν τὰ ἄχθρα ἀνδρας ἐπ’ αὐτάς **ἀνέβησε** ἱπάδα στολὴν ἐνεσταλμένους, σκευάσας δὲ αὐτοὺς **προσέταξε** τῆς ἄλλης στρατιῆς προΐεναι πρὸς τὴν Κροίσου ἵππον, τῇ δὲ καμήλῳ ἐπεσθαι τὸν πεζὸν στρατὸν **ἐκέλευσε**, ὅπισθε δὲ τοῦ πεζοῦ **ἐπέταξε** τὴν πᾶσαν ἵππον. (I.80.2)

*‘Zodra Kyros daar de Lydiërs zich **zag** opstellen voor de strijd, omdat hij hun ruitery vreesde, **deed** hij het volgende dat door Harpagos, een Medische man, voorgesteld was. Net zoveel voedsel- en baggagedragende kamelen als het leger van hem volgden, verzamelde hij allemaal bij elkaar en haalde hun bepakking weg, en hij **liet** vervolgens mannen de kamelen **bestijgen** die gekleed waren in ruiterskleding. Na hen uitgerust te hebben, **legde** hij hen **op** om voor het andere deel van het leger uit te gaan richting Kroisos’ cavalerie en hij **beval** aan het voetleger de kamelen te volgen en achter het voetleger **stelde** hij zijn hele cavalerie **op**.’*

De scène waarin Kyros zijn leger in opstelling brengt, wordt gerepresenteerd middels aoristi (εἶδε, ἐποίησε, ἀνέβησε, προσέταξε, ἐπέταξε en mogelijk ook ἐκέλευσε). Slechts het imperfectum 'εἶποντο' lezen we in dit deel van het narratief dat achtergrond schetst over de kamelen in Kyros' leger. Als de verleden tijdsvorm die Kyros' bevel aan het voetleger om de kamelen te volgen weergeeft inderdaad een aoristus is, dan representeert Herodotos dit bevel als voltooid in zijn narratief, enkel als eventualiteit. De aandacht van het publiek wordt daarmee niet gericht op de gevolgen van het geven van het bevel en de uitvoering ervan.

Zouden we er echter van uitgaan dat Herodotos in plaats van ἐκέλευσε het imperfectum 'ἐκέλευε' schreef, zoals de OCT-versie weergeeft, dan representeert hij Kyros' bevel aan het voetleger als onvoltooid. Dit zou dan mogelijkwijs geïnterpreteerd kunnen worden als de onderstreping van de continuïteit van dit bevel in het narratief. Deze continuïteit zou eruit bestaan dat het imperfectum duidt op een uitgestelde effectuering van zowel het geven van het bevel als de uitvoering ervan. Op die manier zou Herodotos middels het imperfectum de aandacht van het publiek wenden tot de gevolgen die dit bevel zou hebben in het narratief.

Om tot een definitieve beslissing te komen, is het van belang de bredere context in acht te nemen van Kyros' bevel. Er moet worden nagegaan of het bevel aan het voetleger om de kamelen te volgen van belang is voor het narratief. In het vervolg na passage [16] lezen we dat Kyros de kamelen voorop zijn leger heeft opgesteld tegenover Kroisos' cavalerie, omdat paarden bang zijn van kamelen (I.80.4). Zodra de veldslag begint, slaan de paarden van Kroisos' leger meteen op de vlucht door de lucht en de aanblik van de kamelen (I.80.5). Ondanks dat de Lydiërs te voet proberen door te vechten, worden ze uiteindelijk verslagen en belegeren de Perzen de stad Sardis (I.80.6). We lezen verder niets meer over het voetleger van Kyros dat achter de kamelen opgesteld is. Kyros' bevel aan het voetleger heeft dus geen belangrijke gevolgen voor het verdere verloop van het narratief. Daarom geef ik er de voorkeur aan in caput I.80.2 de aoristus 'ἐκέλευσε' te lezen.

2.4 Conclusie

Het imperfectum van κελεύω kan in Herodotos' *Historiën* de continuïteit van een gegeven verzoek of bevel impliceren. Deze continuïteit ontstaat door een uitgestelde effectuering die refereert aan de gevolgen van zowel het geven van het bevel of verzoek als het uitvoeren

ervan. Wanneer Herodotos echter de aoristus van κελεύω gebruikt, refereert hij hiermee aan het geven en uitvoeren van een verzoek of bevel als eventualiteit. Dit is een neutrale weergave van deze performatieve handeling.

Middels de continuïteit die Herodotos kan impliceren met het imperfectum van 'κελεύω' creëert hij de aanwezigheid van een uit te voeren verzoek of bevel in het narratief, wat verdere gevolgen voor het narratief impliceert. Op die manier maakt hij van werkwoordsaspect gebruik als discoursefunctie. Hij kan daarmee namelijk de aandacht van het publiek doen focussen op de gevolgen die een verzoek of bevel hebben in het narratief. Indien de auteur ervoor kiest geen bijzondere aandacht te besteden aan de correlatie tussen verzoek of bevel en de gevolgen ervan, kan deze ervoor kiezen om een aoristus te gebruiken.

Het imperfectum blijkt daarnaast regelmatig verschillende functies tegelijk te vervullen. Dit maakt het niet alleen mogelijk imperfecta te interpreteren zoals verwoord in hedendaagse grammatica's, maar ook als marker dat de handeling verdere gevolgen heeft die van belang zijn in het narratief.

3. Thoukydides & Xenophon: Een vergelijking met andere historiografen

De voorgaande hoofdstukken hebben de werking van het performatieve werkwoord 'κελεύω' in Herodotos' tekst belicht. Dit hoofdstuk richt zich op de historiografische werken *Peloponnesische Oorlog* van Thoukydides en *Anabasis* van Xenophon. Een analyse wordt gemaakt van het gebruik van het imperfectum en de aoristus van het werkwoord 'κελεύω' door deze auteurs. Eerst komt het belang van deze analyse aan bod, waarna aan de hand van een aantal passages de analyse zelf volgt. Het hoofdstuk sluit af met een samenvattende conclusie. In dit hoofdstuk zal blijken dat wat in het tweede hoofdstuk van dit onderzoek gesteld is over Herodotos' gebruik van het imperfectum evenzeer geldt voor Thoukydides' en Xenophons gebruik van deze verleden tijdsvorm. Tevens wordt een omstreden lezing in caput I.6 van Xenophons *Anabasis* geanalyseerd. Hieruit zal middels discourseanalyse blijken dat de voorkeur gegeven moet worden om niet 'ἐκέλευεν' te lezen, maar juist 'ἐκέλευσεν'.

3.1 Verantwoording

Het behoeft enige verantwoording dat in dit hoofdstuk het gebruik van het imperfectum en de aoristus van het werkwoord 'κελεύω' van Thoukydides en Xenophon in hun werken geanalyseerd wordt. In deze paragraaf wordt daarom ingegaan op de redenen die ertoe hebben geleid om in deze studie casestudies op te nemen van een aantal passages waarin deze beide auteurs het imperfectum dan wel de aoristus gebruiken van dit werkwoord. Eerst wordt uiteengezet waarom Thoukydides' gebruik van deze verleden tijdsvormen in zijn *Peloponnesische oorlog* van belang is voor dit onderzoek, waarop een uitleg volgt waarom ook Xenophons gebruik hiervan in zijn *Anabasis* is geanalyseerd. De bestudering van teksten afkomstig van andere auteurs dient ervoor om te toetsen of wat in de voorgaande hoofdstukken van dit onderzoek gesteld is over Herodotos toe te passen is op andere auteurs.

3.1.1 Thoukydides

Thoukydides was als historiograaf een opvolger van Herodotos. In zijn werk dat de titel '*Peloponnesische Oorlog*' draagt, omschrijft Thoukydides het verloop van de oorlog tussen Athene en Sparta vanaf de uitbraak ervan in 431 v. Chr. tot 411 v. Chr., ook al liep de oorlog door tot 404 v. Chr. Hij is vermoedelijk niet later dan 455 v. Chr. geboren (Canfora 2002, 3),

en hij stierf vermoedelijk rond 400 v. Chr. (Ibidem, 17-20), en heeft dus een deel van zijn leven tegelijk met Herodotos geleefd (zie Inleiding). Het feit dat Thoukydides tijdgenoot was van Herodotos is een van de redenen waarom zijn werk in dit verslag in beschouwing wordt genomen. De Oudgriekse taal verandert namelijk door de tijd heen, niet alleen lexicaal, maar ook grammaticaal (Moleas 2004). Door de tekst van tijdgenoten van Herodotos te analyseren wordt zoveel mogelijk dezelfde taal bestudeerd.

Thoukydides begon zijn geschiedverslag over de Peloponnesische oorlog te schrijven naar eigen zeggen vanaf het moment dat de oorlog uitbrak:

[17] Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων ὡς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους, **ἀρξάμενος εὐθὺς καθισταμένου** (I.1.1)¹¹
*‘Thoukydides, een Athener, heeft op schrift gesteld hoe de Peloponnesiërs en de Atheners de oorlog tegen elkaar hebben gevoerd, door **meteen te beginnen vanaf het uitbreken ervan***

Zijn verslag strekt zich tot de gebeurtenissen in het jaar 411 v. Chr., waardoor niet de gehele Peloponnesische oorlog beschreven is door hem (Ibidem, 411). Een tweede belangrijke reden dat Thoukydides' tekst in de analyses van deze scriptie wordt inbegrepen, is tekstsoort van zijn werk: een historiografie. Dit heeft immers belangrijke implicaties voor de representatie van zijn narratief. In andere tekstsoorten kan namelijk op een andere manier gebruik gemaakt worden van werkwoordsaspect. Door dezelfde tekstsoort te bestuderen blijft de analyse van de tekst zo dicht mogelijk bij de beantwoording van de onderzoeksvraag van dit onderzoek.

Daarnaast ligt de focus van Thoukydides' werk op oorlog, net zoals Herodotos zijn werk opbouwt aan de hand van de, in zijn geval, Perzische oorlogen. Daardoor is het mogelijk vergelijkbare narratieven te vinden in zijn werk. Dit vormt de derde en laatste reden dat Thoukydides' werk opgenomen is in dit onderzoek. Zijn verslag is al met al dus goed materiaal om te vergelijken met dat van Herodotos: het is kort na Herodotos' *Historiën* geschreven, waarmee het afkomstig is uit ongeveer dezelfde tijdsperiode; het is tevens een

---

¹¹ De tekstuitgave gebruikt voor Thoukydides' *Peloponnesische oorlog* is afkomstig van de Loeb-versie: J. Henderson (ed.) (1919). *Thucydides: History of the Peloponnesian War*. Translated by C. Smith. Cambridge, MA: Harvard University Press. De vertalingen zijn van mijzelf.

historiografisch verslag in proza geschreven; en beide werken focussen rondom het onderwerp van oorlog.

3.1.2 Xenophon

Xenophon is net zoals Herodotos en Thoukydides auteur van historiografische werken, waaronder de *Anabasis*. Hij leefde ongeveer van 428 tot 354 v. Chr. (Easterling & Knox (eds.) 2008, 788). Xenophon is niet alleen in leeftijd, maar ook in zijn schrijven de opvolger van Thoukydides: hij heeft namelijk diens historiografisch verhaal voortgezet in het werk *Hellenika*. In dit onderzoek worden passages uit Xenophons *Anabasis* geanalyseerd, ook al is het mogelijk discourseanalyse toe te passen op elke historiografische tekst.

Dezelfde redenen om in dit onderzoek Thoukydides' *Peloponnesische oorlog* te analyseren gelden tevens om Xenophons *Anabasis* te analyseren. Xenophon is namelijk tijdgenoot van Thoukydides en is geboren rond het vermoedelijke sterfjaar van Herodotos (425 v. Chr.). Ook deze auteur heeft dus in ongeveer dezelfde periode geleefd als Herodotos, zij het een aantal jaren later. Niet alleen zijn tijdsperiode, maar ook de aard van zijn *Anabasis* vormt een reden dit werk te analyseren. Xenophon heeft immers in proza in dit werk geschreven over oorlogsvoering: de heen- en terugmars van Kyros' leger naar het binnenland van het hedendaagse Iran om de Perzische koning te verslaan. Zijn werk is daarnaast historiografisch. Om die redenen samen is Xenophons *Anabasis* een belangrijke tekst om te analyseren in dit onderzoek. Gezien deze feiten ligt Xenophons Grieks dicht op dat van Herodotos, kan hij op vergelijkbare manier gebruik maken van werkwoordsaspect en kan in een aantal gevallen zijn narratief een vergelijkbare structuur hebben.

3.2 Casestudies: Performatief κελεύω

In deze paragraaf laten een aantal passages zien hoe Thoukydides en Xenophon gebruik maken van werkwoordsaspect van het werkwoord 'κελεύω'. In deze passages ligt de focus op de analyse van de narratieve discourse. Dezelfde methode die toegepast is op Herodotos' *Historiën* in Hoofdstuk 2. wordt hier als eerste toegepast op Thoukydides' *Peloponnesische oorlog* en daarna op Xenophons *Anabasis*.

3.2.1 De Peloponnesische oorlog

Opvallend is dat Thoukydides, net zoals Herodotos dat doet, vele malen meer van het imperfectum van κελεύω gebruik maakt dan van de aoristus: in de *Peloponnesische oorlog* vinden we maar liefst 75 imperfecta van dit werkwoord tegenover slechts vijf aoristi. Ik geef een aantal passages als voorbeelden om naar voren te brengen hoe hij er precies gebruik van maakt.

In de volgende passage gebruikt Thoukydides imperfecta om achtergrondinformatie te bieden bij een narratief dat hij verder uitbouwt: de Perzische aanvoerder Tissaphernes vaart een Fenicische vloot achterna, vermoedelijk om deze vloot aan de kant van de Peloponnesiërs te krijgen, maar hij keert terug zonder de Fenicische schepen. De redenen waarom hij dat doet, zijn volgens Thoukydides omstreden, omdat er meerdere verklaringen voor zijn manoeuvre worden gegeven. Hij schetst eerst de scène waarin Tissaphernes met zijn vloot richting Aspendos vaart onder het mom van het verkrijgen van de Fenicische vloot voor de Peloponnesiërs:

[18] Τοῦ δ' αὐτοῦ θέρους Τισσαφέρνης, κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐν ᾧ μάλιστα διὰ τε τᾶλλα καὶ τὴν Ἀλκιβιάδου κάθοδον ἤχθοντο αὐτῷ οἱ Πελοποννήσιοι ὡς φανερώς ἤδη ἀπτικίζοντι, βουλόμενος, ὡς ἐδόκει δὴ, ἀπολύεσθαι πρὸς αὐτοὺς τὰς διαβολάς, **παρεσκευάζετο** πορεύεσθαι ἐπὶ τὰς Φοινίσσας ναῦς ἐς Ἄσπενδον, καὶ τὸν Λίχαν ξυμπορεύεσθαι **ἐκέλευεν** τῇ δὲ στρατιᾷ προστάξιν ἔφη Τάμων ἑαυτοῦ ὑπαρχον, ὥστε τροφήν ἐν ὅσῳ ἂν αὐτὸς ἀπῆ διδόναι· **λέγεται** δὲ οὐ κατὰ ταυτό, οὐδὲ ῥάδιον εἶδέναι τίνι γνώμη **παρῆλθεν** ἐς τὴν Ἄσπενδον καὶ παρελθὼν οὐκ ἤγαγε τὰς ναῦς.
(VIII.87.1-2)

*'Diezelfde zomer **bereidde** Tissaphernes zich voor om naar Aspendos richting de Fenicische schepen te varen op het moment dat de Peloponnesiërs vooral vanwege de terugkomst van Alkibiades, maar ook om andere redenen, **kwaad** op hem **waren**, aangezien hij nu duidelijk aan de Atheense kant stond. Hij wilde, naar het dus **leek**, de vijandigheden met hen oplossen, en hij **beval** Likhas om mee te gaan. Hij zei dat hij Tamos, zijn onderbevelhebber, de taak zou opleggen om het leger voedsel te geven zolang hij zelf weg was. **Men vertelt** niet hetzelfde en het is niet al te makkelijk om te weten met welke reden hij naar Aspendos **ging** en eenmaal gearriveerd de schepen niet **terug had gebracht**.'*

De imperfecta 'ἤχθοντο', 'ἔδόκει', 'παρεσκευάζετο' en 'ἐκέλευε' vormen de achtergrond waartegen Thoukydides vervolgens uiteenzet wat de verschillende verhalen zijn over deze scène. Met het praesens 'λέγεται' breekt hij met zijn uiteenzetting van dit achtergrondverhaal over Tissaphernes' tocht richting Aspendos. Met dit praesens maakt hij het narratief tegelijkertijd actueel: in zijn tijd bestaan er verschillende versies van het verhaal. De aoristi 'παρῆλθεν' en 'ἤγαγε' representeren het verhaal als afgerond en leveren meta-informatie op het achtergrondverhaal. Bakker (1997) zou deze afwisseling van werkwoordsaspect een overschakeling noemen van een eerst intern perspectief in de mimetische modus, aangegeven met imperfecta, naar een extern perspectief in de diëgetische modus, aangegeven met aoristi, waarin Thoukydides als auteur terzijde staat. Volgens Bakker (Ibidem, 51) is dit de normale gang van zaken in Thoukydides' tekst: het narratief geeft hij extern als een observator weer middels imperfecta, maar wanneer hij zijn eigen stem in de tekst wil laten horen en het narratief intern weer wil geven, gebruikt hij aoristi.

Een bijkomende reden voor Thoukydides om Tissaphernes' tocht naar Aspendos met imperfecta weer te geven, kan zijn dat dit verhaal voort wordt gezet later in het narratief. Terwijl namelijk Tissaphernes richting Aspendos vaart, besluit Alkibiades, die enige tijd samen heeft gewerkt met Tissaphernes, zelf met een aantal schepen naar Aspendos te varen om de Fenicische vloot ofwel voor de Atheners te winnen, of te voorkomen dat de Peloponnesiërs deze vloot zouden verkrijgen:

[19] Ἀλκιβιάδης δὲ ἐπειδὴ καὶ τὸν Τισσαφέρνη ἦσθετο παριόντα ἐπὶ τῆς Ἀσπένδου, ἔπλει καὶ αὐτὸς λαβὼν τρεῖς καὶ δέκα ναῦς, ὑποσχόμενος τοῖς ἐν τῇ Σάμῳ ἀσφαλῆ καὶ μεγάλην χάριν (ἢ γὰρ αὐτὸς ἄξειν Ἀθηναίοις τὰς Φοινίσσας ναῦς ἢ Πελοποννησίοις γε κωλύσειν ἐλθεῖν), εἰδώς, ὡς εἰκός, ἐκ πλείονος τὴν Τισσαφέρνους γνώμην ὅτι οὐκ ἄξειν ἔμελλε, καὶ βουλόμενος αὐτὸν τοῖς Πελοποννησίοις ἐς τὴν ἑαυτοῦ καὶ Ἀθηναίων φιλίαν ὡς μάλιστα διαβάλλειν, ὅπως μᾶλλον δι' αὐτὸ σφίσιν ἀναγκάζοιτο προσχωρεῖν. καὶ ὁ μὲν ἄρας εὐθὺ τῆς Φασήλιδος καὶ Καύνου ἄνω τὸν πλοῦν ἐποίητο. (VIII.88)

'Nadat Alkibiades had vernomen dat ook Tissaphernes op weg was naar Aspendos, nam hij dertien schepen en voer zelf ook weg met de belofte van een gewaarborgd en groot voordeel aan degenen op Samos (hij zou zelf immers ofwel de Fenicische schepen voor

de Atheners halen, of verhinderen dat ze naar de Peloponnesiërs gingen), met de kennis, die hij naar het schijnt tamelijk lang had, van Tissaphernes' bedoeling dat hij de schepen niet zou brengen, en omdat Alkibiades zoveel mogelijk Tissaphernes in een kwaad daglicht bij de Peloponnesiërs wilde stellen wegens zijn vriendschap met hem en met de Atheners, opdat hij daardoor meer genoodzaakt zou worden om zich bij hen (de Atheners en Alkibiades) aan te sluiten. Alkibiades liet direct het anker ophijsen en voer oostwaarts richting Phaselis en Kaunos.'

Op deze manier zet het narratief van passage [18] zich voort. Middels het imperfectum signaleert Thoukydides dat de beschreven handeling onvoltooid is, nog niet af. Op die manier richt hij de aandacht van het publiek op het vervolg van zijn narratief; de handelingen worden onvoltooid weergegeven, en impliceren dus uitgestelde effectuering. Het vertrek van Tissaphernes en de taak die hij heeft gegeven aan Tamos om het leger te voorzien van voedsel in passage [18] krijgt nadere toelichting in een van de verklaringen die men geeft voor Tissaphernes' schijnbaar nutteloze tocht naar Aspendos:

[20] ὅτι μὲν γὰρ αἱ Φοίνισσαι νῆες ἑπτὰ καὶ τεσσαράκοντα καὶ ἑκατὸν μέχρι Ἀσπένδου ἀφίκοντο σαφές ἐστιν. δι' ὅ τι δὲ οὐκ ἦλθον πολλαχῆ εἰκάζεται. οἱ μὲν γὰρ ἵνα διατρίβῃ ἀπελθῶν, ὥσπερ καὶ διανοήθη, τὰ τῶν Πελοποννησίων (τροφὴν γοῦν οὐδὲν βέλτιον, ἀλλὰ καὶ χεῖρον ὁ Τάμωσ, ᾧ **προσετάχθη, παρεῖχεν**) (VIII.87.3)

*'Dat de 147 Fenicische schepen immers tot Aspendos kwamen, is duidelijk. Over de reden waarom ze echter niet aanmeerden, wordt op vele manieren gespeculeerd. Sommigen zeggen namelijk omdat Tissaphernes de middelen van de Peloponnesiërs kon uitputten door weg te gaan, zoals hij ook van plan was (Tamos, aan wie het **was opgelegd, verschaft** voedsel immers zeker niet beter, maar zelfs slechter).'*

De aoristus 'προσετάχθη' duidt op de voltooidheid van Tamos' aanstelling om voedsel te verschaffen. Het imperfectum 'παρεῖχεν' signaleert echter dat het verschaffen van voedsel op dit moment in het narratief nog niet voltooid is. Op deze manier continueert Thoukydides dit narratief. We lezen dan ook verder dat dit gevolgen heeft later in de tekst. Het slechte verschaffen van voedsel heeft als resultaat dat de Peloponnesiërs in Milete door Tamos en

anderen die door Tissaphernes aangesteld waren bij zijn vertrek naar Aspendos niet bevoorraad worden:

[21] Ὑπὸ δὲ τοῦς αὐτοῦς χρόνους τοῦ θέρους τούτου καὶ οἱ ἐν τῇ Μιλήτῳ Πελοποννήσιοι, ὡς τροφήν τε οὐδεὶς **ἔδιδου** τῶν ὑπὸ Τισσαφέρνους τότε ὅτε ἐπὶ τὴν Ἄσπενδον παρήει **προσταχθέντων** (...) (VIII.99.1)

*'Ook rond dezelfde tijd van deze zomer [waren]¹² de Peloponnesiërs in Milete, en omdat niemand van degenen die door Tissaphernes **aangewezen waren** toen hij naar Aspendos ging, voedsel **gaf** (...)*

Tamos' taak die hij in passage [18] heeft gekregen wordt hier in het narratief gecontinueerd. Thoukydides heeft als het ware het achtergrondverhaal in passage [18] opzijgelegd om te verhalen wat er in dezelfde periode gebeurde in en rond Athene en komt er nu weer op terug. Middels zijn gebruik van imperfecta markeert hij dat de gebeurtenissen in passage [18] nog van belang zullen zijn verder in zijn narratief.

Het vorige voorbeeld laat zien dat de aanwezigheid van handelingen weergegeven in het imperfectum in het narratief ver kan strekken. In het volgende voorbeeld zien we echter dat het ook imperfectum van 'κελεύω' door Thoukydides ingezet kan worden om een uitgestelde effectuering korter in het narratief aanwezig te laten. De passage gaat over een aantal Lakedaimonische gezanten aanwezig in Athene voor vredesonderhandelingen. Thoukydides heeft in het voorgaande de speech geciteerd van deze gezanten en het antwoord van de Atheners geformuleerd:

[22] Οἱ δὲ πρὸς μὲν τὴν ἀπόκρισιν οὐδὲν ἀντεῖπον, ξυνέδρους δὲ σφίσι **ἔκέλευον** ἐλέσθαι οἵτινες λέγοντες καὶ ἀκούοντες περὶ ἐκάστου ξυμβήσονται κατὰ ἡσυχίαν ὃ τι ἂν πείθωσιν ἀλλήλους· Κλέων δὲ ἐνταῦθα δὴ πολὺς **ἐνέκειτο**, λέγων γινώσκειν μὲν καὶ πρότερον οὐδὲν ἐν νῶ ἔχοντας δίκαιον αὐτοῦς, σαφὲς δ' εἶναι καὶ νῦν, οἵτινες τῶ μὲν πλήθει οὐδὲν ἐθέλουσιν εἰπεῖν, ὀλίγοις δὲ ἀνδράσι ξύνεδροι βούλονται γίνεσθαι· ἀλλὰ εἴ τι ὑγιὲς διανοοῦνται, λέγειν **ἔκέλευσεν** ἅπασιν. ὀρῶντες δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι οὔτε σφίσι οἷόν τε ὄν ἐν πλήθει εἰπεῖν, εἴ τι καὶ ὑπὸ τῆς ξυμφορᾶς

---

¹² Deze zin is een anakoloet.

ἔδóκει αὐτοῖς συγχωρεῖν, μὴ ἔς τοὺς συμμαχούς διαβληθῶσιν εἰπόντες καὶ οὐ τυχόντες, οὔτε τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ μετρίοις ποιήσοντας ἃ **πrouκαλοῦντο, ἀνεχώρησαν** ἐκ τῶν Ἀθηνῶν **ἄπρακτοι**. (IV.22.1-3)

*'Ze (de Lakedaimonische gezanten) zeiden niets op het antwoord, maar **verzochten** om beraadslagers uit te kiezen die sprekend en luisterend over elke zaak in alle rust zouden overeenkomen waarvan ze elkaar zouden overtuigen. Kleon **ging** er toen fel **tegenin** en zei dat hij ook eerder wel wist dat ze niets rechtvaardigs van plan waren, maar het nu duidelijk was, omdat ze niets aan de menigte wilden zeggen, maar met enkele mannen in overleg wilden gaan. Mits ze echter iets verstandigs in de zin hadden, **verzocht** hij hun te spreken ten overstaan van allen. Omdat de Lakedaimoniërs zagen dat het noch mogelijk voor hen was om in de menigte te spreken – ook al besloten ze iets op te geven in hun benarde situatie – zonder dat ze in diskrediet gebracht zouden worden richting hun bondgenoten door het gezegd te hebben en het vervolgens niet voor elkaar te hebben gekregen, en dat de Atheners niet met redelijkheid zouden beschouwen wat ze **voorstelden**, **trokken** ze zich **onverrichterzake terug** uit Athene.'*

Het verzoek van de gezanten om in een beraad te spreken met een selecte groep Atheense mannen wordt in deze passage onvoltooid weergegeven met een imperfectum. Dit heeft meerdere functies: het onderstreept dat de handeling geen succes heeft, aangezien de Atheners niet instemmen met het verzoek van de gezanten; en het geeft aan dat het verzoek en de uitvoering ervan, die hier uitblijft, verdere gevolgen heeft in het narratief. Het verzoek veroorzaakt namelijk dat Kleon fel op de gezanten tegen is (ἐνέκειτο) en verzoekt (ἐκέλευσε) om in het bijzijn van de menigte te spreken. Dit is vervolgens voor de gezanten niet mogelijk zonder het risico te lopen zichzelf bij hun bondgenoten in diskrediet te brengen. Omdat de Atheners hen daarnaast niet redelijkerwijs tegemoetkomen, verlaten (ἀνεχώρησαν) de gezanten Athene zonder succes (ἄπρακτοι). Het imperfectum 'ἐκέλευον' zet een reeks gebeurtenissen in werking die uitmonden in de onsuccesvolle terugtocht van de Lakedaimonische gezanten. Op die manier signaleert Thukydides continuïteit van het verzoek van de gezanten middels het praesensaspect. Zo blijft dit verzoek aanwezig in het narratief tot de gevolgen ervan zijn behandeld.

Interessant is dat de aoristus 'ἐκέλευσε' hier tevens een conatieve waarde kan hebben, omdat het verzoek van Kleon aan de gezanten om voor iedereen te spreken niet tot uitvoering

komt: de gezanten zien dat het niet mogelijk voor hen is voor de menigte te spreken en verlaten Athene zonder succes (ὄρῶντες δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι οὔτε σφίσιν οἷόν τε ὄν ἐν πλήθει εἶπεῖν (...) ἀνεχώρησαν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ἄπρακτοι). Thoukydides' gebruik van de aoristus hier is dus opvallend. Waar het imperfectum in passage [22] de aandacht trekt naar de resultaten van het verzoek, geeft de aoristus hier aan dat het verzoek en de uitvoering ervan irrelevant zijn voor het verdere verloop van het narratief. De reactie van de gezanten, niet zozeer op het verzoek, maar op hun lastige parket, of 'tegenspoed' (ξυμφορᾶς), is hier voor het narratief van groter belang. De aoristus 'ἐκέλευσε' richt hier niet de aandacht van het publiek naar de gevolgen ervan.

In deze passage gaat de theorie van Bakker (1997, 51), dat Thoukydides werkwoordsaspect gebruikt om zijn narratief extern dan wel intern weer te geven, niet op. De afwisseling van imperfecta en aoristi vormen samen niet zozeer een breuk in perspectief, maar geven de structuur van het narratief weer. De imperfecta 'ἐκέλευον', 'ἐνέκειτο' en 'προυκαλοῦντο' representeren de achtergrondinformatie, terwijl de aoristi 'ἐκέλευσεν' en 'ἀνεχώρησαν' de ontknoping van de scène vormen: het verzoek en de voorstellen van de Lakedaimonische gezanten samen met Kleons felle reactie hierop veroorzaken zijn verzoek aan hen om in het bijzijn van de menigte te spreken, wat hun slechts narigheid oplevert, waardoor ze zonder resultaat weggaan uit Athene. Met behulp van de afwisseling in werkwoordsaspect geeft Thoukydides structuur aan zijn narratief en stuurt hiermee tegelijkertijd de aandacht van het publiek.

3.2.2 Anabasis

Zoals gezegd maken zowel Herodotos als Thoukydides vaker gebruik van het imperfectum van 'κελεύω' dan van de aoristus. Voor Xenophon geldt hetzelfde: hij schrijft 49 maal het imperfectum van 'κελεύω' en 27 maal de aoristus in zijn *Anabasis*.¹³ Daarmee gebruikt hij naar verhouding wel vaker een aoristus van dit werkwoord, ook al is de voorkeur voor het imperfectum ook bij Xenophon te bespeuren. De eerste passage ter analyse van Xenophons *Anabasis* is dan ook een passage met aoristi van het werkwoord 'κελεύω'. In het begin van Xenophons narratief is Kyros bezig met het verzamelen van een leger om op te trekken tegen de Perzische koning. Ook Grieken benadert hij om zijn leger op te bouwen:

---

¹³ Minstens één voorkomen van het imperfectum is echter omstreden. Zie de behandeling van passage [28] hieronder.

[23] Πρόξενον δὲ τὸν Βοιωτίον ξένον ὄντα **ἐκέλευσε** λαβόντα ἄνδρας ὅτι πλείστους παραγενέσθαι, ὡς ἐς Πισίδας βουλόμενος στρατεύεσθαι, ὡς πράγματα παρεχόντων τῶν Πισιδῶν τῇ ἑαυτοῦ χώρᾳ. Σοφαίνεται δὲ τὸν Στυμφάλιον καὶ Σωκράτη τὸν Ἀχαιοῖν, ξένους ὄντας καὶ τούτους, **ἐκέλευσεν** ἄνδρας λαβόντας ἐλθεῖν ὅτι πλείστους, ὡς πολεμήσων Τισσαφέρνει σὺν τοῖς φυγάσι τοῖς Μιλησίων. καὶ **ἐποίουν** οὕτως οὗτοι. (I.1.11)¹⁴

*‘Proxenos de Boiotiër, die een gastvriend van hem was, **beval** hij zoveel mogelijk mannen mee te nemen en naar hem toe te komen, omdat hij tegen de Pisidiërs op wilde trekken, omdat de Pisidiërs zorgden voor problemen voor zijn eigen land. Sophainetos de Stymphaliër en Sokrates de Akhaïer, die ook gastvrienden van hem waren, **beval** hij zoveel mogelijk mannen mee te nemen en te komen, omdat hij oorlog wilde voeren tegen Tissaphernes samen met de Milesische vluchtelingen. Dit **deden** ze ook.’*

De bevelen weergegeven met aoristi (ἐκέλευσε) presenteren Kyros' bevelen als voltooid. Wegens hun perfectieve waarde, impliceren deze aoristi niet dat het geven van de bevelen en hun uitvoer nog op zich laat wachten: ze stellen slechts eventualiteiten voor. Op die manier representeert Xenophon de bevelen van Kyros om mannen op de been te brengen voor zijn oorlogsplannen als neutrale handelingen die op zichzelf niet van belang zijn voor zijn narratief. Wel van belang voor zijn narratief is het feit dat Proxenos, Sophainetos en Sokrates inderdaad uitvoeren wat Kyros van hen vraagt (καὶ ἐποίουν οὕτως οὗτοι). Dit stelt Kyros namelijk in staat een leger te verzamelen om zijn oorlogsplannen uit te voeren.

Xenophon maakt, zoals gezegd, ook gebruik van imperfecta van 'κελεύω', zij het in mindere mate. De manier waarop hij dat doet, illustreer ik met de volgende passages. De eerste reeks passages betreft de terugtocht van het Griekse huurlingenleger waar Xenophon deel van uitmaakt. Het leger is op dit moment nog in Klein-Azië en is op weg naar huis. Pharnabazos, de satraap van Hellespontisch Phrygië, is nu bang dat het Griekse huurleger zijn eigen land zal plunderen en vraagt de vlootaanvoerder Anaxibios, die op dit moment in

---

¹⁴ De tekstuitgave gebruikt voor Xenophons *Anabasis* is afkomstig van de Loeb-versie: J. Henderson (ed.) (1998). *Xenophon: Anabasis* (rev. ed.). Translated by C. Brownson. Cambridge, MA: Harvard University Press. De vertalingen zijn van mijzelf.

Byzantion is, om het over te zetten over de Hellespont naar Europa. Xenophon vertelt via een boodschapper aan Anaxibios dat hij het leger wil verlaten en de oversteek zelf zal maken:

[24] Ξενοφῶν δὲ εἶπεν αὐτῷ ὅτι ἀπαλλάξοιτο ἤδη ἀπὸ τῆς στρατιᾶς καὶ βούλοιο ἀποπλεῖν. ὁ δὲ Ἀναξίβιος ἐκέλευσεν αὐτὸν συνδιαβάντα ἔπειτα οὕτως ἀπαλλάττεσθαι. ἔφη οὖν ταῦτα ποιήσειν. (VII.I.4)

'Xenophon zei hem dat hij het leger al zou verlaten en uit wilde varen. Anaxibios verzocht hem echter samen over te steken en zo daarna pas het leger te verlaten. Xenophon zei vervolgens dat te zullen doen.'

Xenophons plannen worden dus verstoord en hij besluit samen met het leger de oversteek te maken. De aoristi 'εἶπεν' en 'ἐκέλευσεν' representeren de handelingen in deze passage perfectief en als neutrale eventualiteiten middels het aoristusaspect. De auteur trekt geen bijzondere aandacht van het publiek naar de gevolgen van deze handelingen.

Eenmaal aangekomen in Byzantion wil Xenophon opnieuw zo snel mogelijk het leger verlaten en naar huis gaan. Het leger is op dat moment ontevreden over de gang van zaken, omdat Anaxibios hun loon heeft beloofd in Byzantion, maar ze dit niet krijgen en opnieuw worden weggestuurd uit de stad. Op dit moment heeft Xenophon opnieuw het plan zonder het leger alvast de terugtocht naar huis te beginnen. Hij komt bij zijn gastheer Kleandros ter afscheid, maar ook hij houdt hem tegen het leger te verlaten:

[25] καὶ ὁ Ξενοφῶν Κλεάνδρῳ τῷ ἀρμοστῆ ξένος γεγενημένος προσελθὼν ἠσπάζετο αὐτὸν ὡς ἀποπλευσοῦμενος ἤδη. ὁ δὲ αὐτῷ λέγει· Μὴ ποιήσης ταῦτα· εἰ δὲ μή, ἔφη, αἰτίαν ἔξεις, ἐπεὶ καὶ νῦν τινὲς ἤδη σὲ αἰτιῶνται ὅτι οὐ ταχὺ ἐξέρπει τὸ στράτευμα. ὁ δ' εἶπεν· Ἄλλ' αἴτιος μὲν ἔγωγε οὐκ εἰμὶ τούτου, οἱ δὲ στρατιῶται αὐτοὶ ἐπισιτισμοῦ δεόμενοι διὰ τοῦτο ἀθυμοῦσι πρὸς τὴν ἔξοδον. Ἄλλ' ὅμως, ἔφη, ἐγὼ σοι συμβουλεύω ἐξελθεῖν μὲν ὡς πορευσόμενον, ἐπειδὴν δ' ἔξω γένηται τὸ στράτευμα, τότε ἀπαλλάττεσθαι. Ταῦτα τοίνυν, ἔφη ὁ Ξενοφῶν, ἐλθόντες πρὸς Ἀναξίβιον διαπραξόμεθα. οὕτως ἐλθόντες ἔλεγον ταῦτα. ὁ δὲ ἐκέλευεν οὕτω ποιεῖν καὶ ἐξίεναι τὴν ταχίστην συσκευασαμένους, καὶ προσανεῖπεν, ὅς ἂν μὴ παρῆ εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ εἰς τὸν ἀριθμὸν, ὅτι αὐτὸς αὐτὸν αἰτιάσεται. (VII.I.8-11)

*'en Xenophon, die een gastvriend geworden was van de lokale bestuurder Kleandros, kwam naar hem toe en **nam afscheid** van hem, omdat hij op het punt stond weg te varen. Kleandros **zei** hem echter: 'doe dat niet! Als je het toch doet, 'zei hij', dan zul je verwijten krijgen, omdat ook nu al sommigen jou ervan beschuldigen dat het leger niet snel optrekt.' Xenophon **zei** hem: 'Maar ik ben absoluut niet de schuldige hiervan, maar omdat de soldaten rantsoenen tekortkomen en hierdoor weinig motivatie hebben voor de uittocht.' 'Desondanks', zei Kleandros, 'adviseer ik je weg te gaan wanneer het leger verder zal trekken, en op het moment dat het leger buiten [de stad] zal zijn het dan te verlaten.' Xenophon zei: 'dan zullen we naar Anaxibios gaan en dat bespreken.' Nadat ze zo [bij Anaxibios] **aankwamen**, **zeiden** ze het voorgaande. Anaxibios **beval** het zo te doen [als Kleandros had geadviseerd] en dat ze na ingepakt te hebben zo snel mogelijk [de stad] uit zouden gaan, en hij **voegde eraan toe** dat al wie niet aanwezig zou zijn bij de inspectie en de telling, zichzelf verantwoordelijk zou moeten houden.'*

Xenophon neemt afscheid (ἡσπάζετο) van Kleandros en staat op het punt weg te varen (ἀποπλευσούμενος ἤδη) waarop Kleandros hem gebiedt niet te gaan. Het afscheid komt dus niet tot voltooiing en veroorzaakt tegelijkertijd een reactie bij de gesprekspartner. Deze zegt (λέγει) Xenophon niet weg te gaan om te voorkomen dat hij als schuldige aangewezen wordt voor de trage voortgang van het leger. Xenophon zegt (εἶπε) hierop tegen Kleandros dat hij zelf hier geen schuld aan heeft. Middels het aoristusaspect wordt deze uitspraak als neutrale uitspraak weergegeven: Xenophon is simpelweg niet de veroorzaker van de trage voortgang van het leger en de auteur wil op dit gegeven geen aanvullingen suggereren.

De imperfecta 'ἔλεγον' en 'ἐκέλευεν' representeren de handelingen met imperfectieve waarde. ἔλεγον impliceert de reactie van de gesprekspartner Anaxibios en legt de focus op wat zijn besluit zal zijn over de kwestie of Xenophon het leger moet verlaten. Xenophon wordt nogmaals verzocht om bij het leger te blijven, en dus niet uit te varen, maar ditmaal wordt dit weergegeven met een imperfectum (ἐκέλευεν). Dit verzoek heeft namelijk drastische gevolgen voor het verloop van het narratief, zoals blijkt uit passage [26]. De aoristus 'προσανεῖπεν' impliceert weliswaar een waarschuwing voor de actoren in het verdere verloop van het narratief, maar de waarschuwing heeft geen effect in het latere narratief. Het verzoek echter van Anaxibios aan Xenophon om samen met het leger Byzantion te verlaten, weergegeven met praesensaspect, impliceert uitgestelde effectuering van het verzoek. Op die

manier blijft dit verzoek aanwezig in het narratief en leidt tot de volgende ontkenning, waarin Xenophons plannen voor een rustige tocht naar huis volledig mislopen:

[26] Ἐντεῦθεν ἐξῆσαν οἱ τε στρατηγοὶ πρῶτοι καὶ οἱ ἄλλοι. καὶ ἄρδην πάντες πλὴν ὀλίγων ἔξω ἦσαν, καὶ Ἐτεόνικος εἰστήκει παρὰ τὰς πύλας ὡς ὅποτε ἔξω γένοιτο πάντες συγκλείσων τὰς πύλας καὶ τὸν μοχλὸν ἐμβαλῶν. (...) ἐν ᾧ δὲ ταῦτα διελέγοντο οἱ στρατιῶται ἀναρπάσαντες τὰ ὄπλα θέουσι δρόμῳ πρὸς τὰς πύλας, ὡς πάλιν εἰς τὸ τεῖχος εἰσιόντες. ὁ δὲ Ἐτεόνικος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ὡς εἶδον προσθέοντας τοὺς ὀπλίτας, συγκλείουσι τὰς πύλας καὶ τὸν μοχλὸν ἐμβάλλουσιν. οἱ δὲ στρατιῶται ἔκοπτον τὰς πύλας καὶ ἔλεγον ὅτι ἀδικώτατα πάσχοιεν ἐκβαλλόμενοι εἰς τοὺς πολεμίους. (VII.1.12, 15-16)

‘Toen gingen de aanvoerders eerst en vervolgens de anderen naar buiten. En iedereen was buiten op enkelen na, en Eteonikos stond bij de poorten om ze te sluiten en de balk erin te leggen zodra iedereen buiten was. (...) Terwijl de soldaten dit aan het bespreken waren, namen ze hun wapens op en renden snel richting de poorten om weer binnen de muur te komen. Zodra Eteonikos en degenen die bij hem waren de aansnellende hoplieten zagen, sloten ze de poorten en gooiden de balk erin. De soldaten sloegen tegen de poorten en zeiden dat ze zeer onrechtvaardige dingen te verduren hadden, omdat ze weg werden gestuurd naar hun vijanden.’

Waar het verzoek van Anaxibios, weergegeven met de aoristus ‘ἐκέλευσε’ in passage [24], geen drastische gevolgen heeft voor Xenophons narratief – hij blijft weliswaar bij het leger, maar hij maakt hoe dan ook de oversteek naar Byzantion – blijkt uit de context dat het verzoek van Kleandros, weergegeven met het imperfectum ‘ἐκέλευε’ wel degelijk belangrijke informatie verschaft over het verdere verloop van het narratief. Hieruit blijkt opnieuw de voorkeur voor het gebruik van het imperfectum in plaats van de aoristus van ‘κελεύω’ om aandacht van het publiek te vestigen op de gevolgen van een verzoek.

De volgende passages hebben betrekking op het verraad van Orontas. Het leger van Kyros stuit telkens op sporen van ruiters die al wat nuttig is om hen heen verbranden, waardoor Kyros’ leger telkens voorraden misloopt. Daarnaast bestaat er het gevaar dat de ruiters – vijanden van Kyros - aan zijn vijand, de koning van Perzië, de locatie van Kyros’ leger

berichten. Orontas houdt hem daarop een plan voor om met een fors contingent van Kyros' ruiters de vijanden in een hinderlaag te verrassen:

[27] τῷ δὲ Κύρῳ ἀκούσαντι ταῦτα **ἔδόκει** ὠφέλιμα εἶναι, καὶ **ἔκέλευεν** αὐτὸν λαμβάνειν μέρος παρ' ἐκάστου τῶν ἡγεμόνων. ὁ δ' Ὀρόντας **νομίσας** ἐτοίμους εἶναι αὐτῷ τοὺς ἰππέας **γράφει** ἐπιστολὴν παρὰ βασιλέα ὅτι ἤξοι ἔχων ἰππέας ὡς ἂν δύνηται πλείστους· ἀλλὰ φράσαι τοῖς αὐτοῦ ἰππεῦσιν **ἔκέλευεν** ὡς φίλιον αὐτὸν ὑποδέχεσθαι. **ἐνῆν** δὲ ἐν τῇ ἐπιστολῇ καὶ τῆς πρόσθεν φιλίας ὑπομνήματα καὶ πίστεως. ταύτην τὴν ἐπιστολὴν **δίδωσι** πιστῷ ἀνδρὶ, ὡς ᾤετο· ὁ δὲ λαβὼν Κύρῳ **δίδωσιν**. (1.6.2-3)

'Nadat Kyros dit gehoord had, leek het hem gunstig te zijn en hij beval Orontas van elke aanvoerder een onderdeel mee te nemen. Toen Orontas meende dat de ruiters voor hem klaar waren, schreef hij een brief gericht aan de koning met het bericht dat hij naar hem toe zou komen met zoveel mogelijk ruiters. Orontas verzocht de koning echter zijn ruiters te zeggen om hem vriendelijk te ontvangen. In zijn brief zaten herinneringen van vroegere vriendschap en trouw. Deze brief gaf hij aan een betrouwbare man, naar hij dacht. Nadat deze de brief krijgt, geeft hij hem aan Kyros.'

In deze passage bouwen de imperfecta 'ἔδόκει' en 'ἔκέλευεν' door achtergrondinformatie te geven het narratief op naar de cruciale handeling van Orontas, weergegeven met een praesens historicum: hij schrijft (γράφει) een brief aan de Perzische koning met het voorstel ruiters van Kyros aan hem over te leveren. Het eerste imperfectum (ἔδόκει) geeft een handeling weer die blijkens de context voltooid is: Kyros geeft Orontas het bevel (ἔκέλευε) om een deel van de ruiters mee te nemen. Het tweede imperfectum (ἔκέλευε) duidt niet op een afgeronde handeling blijkens de context. Xenophon schrijft wel dat Orontas na Kyros' bevel reeds meent (νομίσας) dat de ruiters van hem zijn. De uitvoering echter van Kyros' bevel, om van iedere aanvoerder een deel van de ruiters mee te nemen, is op dit punt nog niet uitgevoerd. Uiteindelijk zal het bevel ook niet tot uitvoering komen, omdat Orontas op heterdaad betrapt wordt op verraad jegens Kyros en opgepakt wordt (zie passage [25]). Naast het verschaffen van achtergrondinformatie en het weergeven van een onvoltooide handeling, suggereert het imperfectum 'ἔκέλευε' hier een verder verloop in het narratief van het bevel

dat Kyros geeft. Het resultaat van het geven van dit bevel is vervolgens dat Orontas een brief van verraad aan de Perzische koning schrijft (γράφει).

Met het tweede imperfectum 'έκέλευε' samen met het imperfectum 'ένῆν' geeft Xenophon nieuwe, belangrijke achtergrondinformatie waarmee hij opnieuw de opbouw vormt naar een cruciaal moment in het narratief. Middels de praesentia historica 'δίδωσι' presenteert Xenophon de overhandigingen van Orontas' brief als essentiële gebeurtenissen voor zijn narratief. Omdat Orontas het verzoek doet aan de Perzische koning in zijn brief om hem vriendelijk te ontvangen en tekenen in de brief zet van voormalige vriendschap en trouw, wordt hij op heterdaad betrapt, wanneer zijn brief bij de verkeerde persoon terechtkomt. Middels het imperfectum richt Xenophon zo in deze passage de aandacht van het publiek op de gevolgen van de handelingen die de imperfecta impliceren.

Xenophons narratief over Orontas' verraad en zijn betrapting op heterdaad zet zich voort:

[28] ἀναγνοῦς δὲ αὐτὴν ὁ Κῦρος **συλλαμβάνει** Ὀρόνταν, καὶ **συγκαλεῖ** εἰς τὴν ἑαυτοῦ σκηνὴν Πέρσας τοὺς ἀρίστους τῶν περὶ αὐτὸν ἑπτὰ, καὶ τοὺς τῶν Ἑλλήνων στρατηγούς **έκέλευεν** ὀπλίτας ἀγαγεῖν, τούτους δὲ θέσθαι τὰ ὄπλα περὶ τὴν αὐτοῦ σκηνὴν. οἱ δὲ ταῦτα **έποίησαν**, ἀγαγόντες ὡς τρισχιλίους ὀπλίτας. (1.6.4)

'Na de brief te hebben gelezen, liet Kyros Orontas beetpakken en hij ontbood de zeven voornaamste Perzen naar zijn tent, en hij beval de bevelhebbers van de Grieken hoplieten te brengen en beval hen bewapend om zijn tent heen te staan. Ze deden dit door ongeveer 300 hoplieten te brengen.'

Opnieuw presenteert Xenophon de essentiële handelingen in zijn narratief met praesentia historica: Kyros laat Orontas oppakken (συλλαμβάνει) en roept (συγκαλεῖ) zeven van zijn beste Perzische mannen naar zijn tent. Deze handelingen sturen aan op de terechtstelling van Orontas die hierop volgt. In deze versie van de tekst lezen we een imperfectum (έκέλευε), maar in de versie van Marchant (1904, 1961) is dit een aoristus 'έκέλευσε'. Voor beide werkwoordsaspecten zijn argumenten naar voren te brengen. Ik behandel eerst hoe een gebruik van het imperfectum hier invloed heeft op Xenophons narratief.

Met het imperfectum 'έκέλευε' wordt het bevel van Kyros om hoplieten te laten komen en hen om zijn tent te plaatsen als onvoltooid weergegeven. Niet alleen de handeling

zelf, het geven van dit bevel, maar ook de uitvoering ervan, het brengen van hoplieten en het plaatsen van hen om Kyros' tent heen, worden dan als continuïteiten in het narratief gerepresenteerd. Op deze manier ontstaat er in het narratief een aanwezigheid van het bevel tot het moment dat het tot uitvoering komt. Dat gebeurt in de daaropvolgende zin: οἱ δὲ ταῦτα ἐποίησαν, ἀγαγόντες ὡς τρισχιλίους ὀπλίτας. Op deze manier trekt het imperfectum de aandacht van het publiek naar de reactie op het geven van het bevel, oftewel de uitvoering ervan. Dit is te vergelijken met de omschrijving die te vinden is in de grammatica's van Rijksbaron (1984, 17-18) en Van Emde-Boas et al. (2019, 428-29). In dat geval legt de imperfectiviteit van het imperfectum nadruk op de reactie op de handeling zelf, hier het geven van het bevel.

Daarnaast kan gezegd worden dat het imperfectum 'ἐκέλευε' de aandacht van het publiek vestigt op de reactie op zowel de uitspraak van het bevel als de uitvoer ervan. In dat geval trekt Xenophon bijzondere aandacht naar de driehonderd hoplieten die rond Kyros' tent worden geplaatst. Er zijn echter geen sporen te vinden van enig narratief belang van dit gegeven in Xenophons vervolg. Gezien de tweeledigheid van Kyros' bevel – hij laat hoplieten gebracht worden én hen rond zijn tent plaatsten – kan het imperfectum ook duiden op herhaling van de handeling. Een aoristus met een distributieve waarde kan echter evengoed deze functie vervullen.

Als we daarentegen in deze passage de aoristus 'ἐκέλευσε' lezen, dan representeert Xenophon het geven van het bevel en de uitvoer ervan als voltooid. De gevolgen hiervan zijn in dat geval niet relevant of relevant genoeg voor Xenophons narratief (cf. Bentein 2015, 233-34). De aoristi 'ἐκέλευσε' en 'ἐποίησαν' geven dan kale feiten waarop Xenophon geen focus van het publiek wil richten. Als voltooid weergegeven handelingen hebben deze aoristi op deze manier geen repercussies in het verdere verloop van het narratief. Omdat we inderdaad geen informatie treffen in Xenophons verdere narratief over het feit dat Kyros driehonderd hoplieten rond zijn tent liet plaatsen, zou de aoristus ἐκέλευσε' hier meer op zijn plaats zijn.

3.3 Conclusie

Aan de hand van analyses van de voorgaande passages is naar voren gekomen dat zowel Thukydides als Xenophon het imperfectum op dezelfde manier kunnen gebruiken als Herodotos. Ook zij maken gebruik van imperfecta als discoursefunctie, waarmee ze de aandacht van het publiek doen richten op de gevolgen van de handeling in het imperfectum.

Dezelfde verteltechnische elementen wijzen hierop. Daaruit volgt niet alleen dat dezelfde analyse die in hoofdstuk twee is toegepast op Herodotos' *Historiën* toepasbaar is op andere historiografische werken uit ongeveer dezelfde tijdperiode, maar ook dat de conclusies die zijn getrokken over Herodotos' gebruik van het imperfectum, met name die van het werkwoord 'κελεύω', evenzeer kunnen gelden voor het gebruik van het imperfectum door andere historiografen.

Opnieuw is in dit hoofdstuk een caput behandeld met een dubieuze lezing van de werkwoordsvorm 'ἐκέλευεν' (I.6.4). Middels discourseanalyse van dit caput en de wijdere context ervan is naar voren gekomen hoe het werkwoordsaspect van deze verleden tijdsvorm functioneert in het narratief. Hieruit is gebleken dat de editie van Marchant door deze verleden tijdsvorm weer te geven als aoristus (ἐκέλευσεν) waarschijnlijk beter weergeeft welk werkwoordsaspect Xenophon heeft gebruikt.

Conclusie

Herodotos' afwisselend gebruik van het werkwoordsaspect heeft een belangrijk inzicht gegeven in de manier waarop werkwoordsaspect functioneert in narratieve tekst. Middels de *case study* waarin imperfecta en aoristi van het werkwoord 'κελεύω' zijn bestudeerd, is onder andere naar voren gekomen dat Herodotos op verschillende manieren gebruik kan maken van de performatieve eigenschap van dit werkwoord. Wanneer hij dit werkwoord schrijft, refereert hij namelijk niet alleen naar de handeling zelf, het uitspreken van een verzoek of bevel, maar ook aan de uitvoering van dat verzoek of bevel.

Interpretaties die te lezen zijn in hedendaagse grammatica's van het Oudgrieks bieden beperkt inzicht in de manier waarop een auteur werkwoordsaspect in kan zetten om een narratief op te bouwen. Uit discourseanalyse van verscheidene passages is naar voren gekomen hoe Herodotos middels het praesensaspect van het imperfectum een handeling in de verleden tijd aanwezig kan maken in zijn narratief. Dit doet hij door de continuïteit van de handeling te impliceren. In het geval van het werkwoord 'κελεύω' slaat die continuïteit zowel op het uitspreken van een verzoek of bevel als op de uitvoering ervan. Daardoor ontstaat er een verwachting bij het publiek dat er een uitgestelde effectuering plaats zal vinden in het narratief: er zijn gevolgen voor het verzoek of bevel weergegeven met een imperfectum die van belang zijn voor het narratief dat de auteur wil presenteren.

Op die manier heeft een auteur de keuze om middels werkwoordsaspect al dan niet de aandacht van het publiek te vestigen op de gevolgen van een verzoek of bevel samen met de uitvoering ervan. Middels de continuïteit die de auteur impliceert met het imperfectum kan deze sturen waar de aandacht van het publiek komt te liggen. Dit is een handige discoursefunctie die een auteur kan toepassen. Daartegenover staat het gebruik van de aoristus dat een handeling neutraal, als eventualiteit, representeert. Deze representatie focust niet de aandacht op de gevolgen van de handeling.

Door dezelfde analyse toe te passen op twee andere historiografen, Thoukydides en Xenophon, die vergelijkbaar materiaal bieden, is gebleken dat ook andere historiografen handig gebruik kunnen maken van werkwoordsaspect om de aandacht van het publiek wel of niet te vestigen op de gevolgen van een handeling. Zo blijkt dat het vruchtbaar is deze analyse toe te passen op andere historiografische werken. Hierbij moet wel gezegd worden dat de analyses van Thoukydides' en Xenophons teksten die in dit onderzoek zijn verricht beperkt

zijn: een groter aantal passages ter analyse kan nog duidelijker naar voren brengen hoe het imperfectum en de aoristus gebruikt wordt door beide auteurs.

De *case study* van dit onderzoek, het werkwoord 'κελεύω', roept daarnaast om verder onderzoek, niet alleen naar meerdere *verba dicendi*, maar ook naar andere werkwoorden. Een hoger aantal geanalyseerde werkwoorden kan enerzijds de bevindingen uit dit onderzoek toetsen, en anderzijds nog meer inzicht bieden in de verschillende gebruikswijzen van het imperfectum en de aoristus in narratief. Daarnaast zou discoursanalyse met betrekking tot werkwoordsaspect in het algemeen en in andersoortige teksten een completer beeld geven van het gebruik van werkwoordsaspect in de Oudgriekse taal. Het is tevens mogelijk dit onderzoek uit te breiden naar andere talen om het gebruik van werkwoordsaspect niet alleen in die talen, maar middels terugkoppeling van de bevindingen ook in het Oudgrieks inzichtelijker te maken.

Bibliografie

Bronnen

- Henderson, J. (ed.) (1926). *Herodotus: The Persian Wars* (rev. ed.). Translated by A. Godley. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Henderson, J. (ed.) (1919). *Thoukydides: History of the Peloponnesian War*. Translated by C. Smith. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Henderson, J. (ed.) (1998). *Xenophon: Anabasis* (rev. ed.). Translated by C. Brownson. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Marchant, E. (ed.) (1904/1961). *Xenophon: Xenophontis opera omnia, vol. 3*. Oxford: Clarendon Press.
- Wilson, N. (ed.) (2015). *Herodotus: Histories* (rev. ed.). Oxford: Oxford University Press.

Literatuur

- Bakker, E. (1997). Verbal aspect and mimetic description in Thucydides. in E. Bakker (Ed.), *Grammar as interpretation: Greek literature in its linguistic contexts* (pp. 7-54). Leiden: Brill.
- Bakker, S. & Wakker, G. (eds.) (2009). *Discourse cohesion in Ancient Greek*. Leiden: Brill.
- Bary, C. (2009). *Aspect in Ancient Greek: A semantic analysis of the aorist and imperfective* (Proefschrift, Radboud Universiteit Nijmegen).
- Basset, L. (2009). The use of the imperfect to express completed states of affairs: The imperfect as a marker of narrative cohesion. in S. Bakker & G. Wakker (Eds.), *Discourse cohesion in Ancient Greek* (pp. 205-219). Leiden: Brill.
- Bentein, K. (2015). Aspectual choice with *verba dicendi* in Herodotus' *Histories*. *Emerita* 83(2), 221-45.
  - (2016). Aspectual choice and the presentation of narrative: An application to Herodotus' "Histories". *Glotta* 92, 24-55.

- Canfora, L. (2002). Biographical obscurities and problems of composition. in E. Bakker, I. de Jong, H. van Wees (eds.), *Brill's companion to Herodotus* (pp. 3-31). Leiden: Brill.
- Croft W. (2012). *Verbs: Aspect and causal structure*. New York: Oxford University Press.
- Easterling, P., Knox, B. (eds.) (2008). *The Cambridge history of classical literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Emde-Boas, E. Van et al. (eds.) (2019). *Cambridge grammar of classical Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- How, W., Wells, J. (1989). *A commentary on Herodotus*. Oxford: Oxford University Press.
- Moleas, W. (2004). *The development of the Greek language*. Londen: Bristol Classical Press.
- Rijksbaron, A. (1984). *The syntax and semantics of the verb in Classical Greek: An introduction*. Amsterdam: J.C. Gieben.
- Rijksbaron, A. et al. (2014). *Beknopte syntaxis van het klassiek Grieks*. Houten: Hermaion.
- Ruijgh, C. (1985). L'emploi 'inceptif' du thème du présent du verbe Grec. *Mnemosyne* 38(1-2), 1-61.
- Saeed, J. (2003). *Semantics*. (2de ed.). Malden: Blackwell publishing.
- Sicking, C. (1971). *Hoofdstukken uit de Griekse 'syntaxis'*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep.
- Sicking, C., Stork, P. (1996). *Two studies in the semantics of the verb in Classical Greek*. Leiden: Brill.
- Stockwell P. & Trask, R. (2007). *Language and linguistics: The key concepts*. (2de ed.). Abingdon: Routledge.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford university press.